

Vilniaus Universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Paveldosaugos magistrantūros studijų

II kurso studentės

Aušros Rožankevičiūtės

Magistro darbas

**Istorinis paminklas: sampratos analizė ir aktualizavimo
galimybės**

Darbo vadovė:
Dr. Marija Drėmaitė

Vilnius
2006

Turinys:

Įvadas	4
1.Istorinis paminklas ir Modernybė	11
1.1. Nuo „miracula“ iki „mirabilia“: progresyvinė istorinio paminklo raidos interpretacija	11
1.2 Antropologinė perspektyva	13
1.2.1 Istorinis paminklas - antimodernus reiškiny (Jean-Michel Leniaud)	14
1.2.2 Istorinis paminklo priešistorė ir kelių modernumų teorija (Olivier Poisson).....	14
1.3 Kritika.....	16
2.Istorinio paminklo krizė?	18
2.1 Ideologinės perdangos	18
2.1.1 Nuo heroizacijos iki viktimologijos ir „antiherojinių“ paminklų	18
2.1.2 Politinių santvarkų virsmai ir „nepageidaujami“ paminklai	21
2.1.3	Nuo etnocentrizmo iki mesianizmo
22	
2.1.4 Nuo istorizmo iki konsumerizmo.....	23
2.2 Monumentalumo krizė?	25
2.3 Istorinės vertės krizė?	27
2.3.1 Istorinės distancijos ir istorinio informatyvumo problema	27
2.3.2 „Nesantaikos“ vertės (Streitwert) problema	29
3. Istorinis paminklas Lietuvoje XX a. antroje pusėje	31
3.1 Istorijos paminklas sovietiniuose sąrašuose: „šeimininko“ ar/ir „mankurto“ pozicija?	31
3.1.1 Kontekstas.....	31
3.1.2 Formos ir turinio vienaarūšiškumas.....	35
3.1.4 „Pragaištingas“ ir „išganingas“ nenuoseklumas	38
2.2 Istorinė vertės ir objektų atrankos konfliktologija Nekilnojamųjų kultūros vertybių registre	43
4. Aktualizavimo galimybės ir pavidalai:	47
Istorinis versus simbolinis paminklas (Pierre Nora)	47
Išvados	52
Šaltiniai ir literatūra	54

Ivadas

Problemos aktualumas

Pasak prancūzų etnologo Daniel Fabre, istorinis paminklas yra viena akivaizdžiausių manifestacijų, kuria Vakarų Europa per pastaruosius šimtmečius teigė savo istoriškumą <..>¹ Šiandien ji baigia išnykti iš tarptautinių teisės dokumentų, tačiau ar juridinio dėmens nnykimas signalizuoja ir pačios idėjos nnykimą?

Šiandien vėl iškeliamas išspręstu laikytas istorinio paminklo genezės klausimas. Tradiciniam požiūriui – istorinis paminklas – Modernybės produktas – naujų niuansų įneša antropologinė perspektyva, siūlanti naujai – per socializacijos problematiką - įvertinti istorinio paminklo santykį su Modernybe bei kitaip pažvelgti ir į pačią Modernybę. Ši novatoriška prieiga reikalauja gilesnės analizės ir įvertinimo.

Kita problema – teorinio diskurso konfliktologija dėl paradigminės istorinio paminklo krizės, regimos įvairiais rakursais. Keliami probleminiai klausimai: ar Didžiosios Prancūzijos Revoliucijos metu įsitvirtinusi istorinio paminklo samprata kaip nacijos ideologijos simbolis ir valdžios legitimacijos įrankis nesukelia prieštaravimo į pilietines vertybes besiorientuojančioje pliuralistinėje visuomenėje? Ar šios vakarietiškos idėjos taikymas pasauliniu mastu neparodo bandymų niveliuoti skirtingą istorijos sampratą turinčių šalių santykio su paveldu ypatybių, tokiu būdu iššaukiant paradigminį konfliktą? Ar istorinio paminklo ištikimybė monumentalumui neparodo jo ribotumo, kai susiduriama su ne medžiaginiu reiškiniu? Analogiškai, keliami ir „gynybiniai“ klausimai: ar heterogeninė paveldo koncepcija, prarandanti aiškius turinio ir laiko rėmus netampa nepagavi jokiam teoriniam reflektavimui.(juk remiantis postmodernistine pasaulėžiūra, tai ką turim šiandien, rytoj gali būti suvokiamas kaip paveldas?)?

Akivaizdi konfliktologija ir juridiniame lygmeny. Ar naujausiuose tiek tarptautiniuose, tiek vietiniuose juridiniuose dokumentuose istorinį paminklą/paveldą pakeitusios „globalesnės“ sąvokos – „kultūros paminklas“, „kultūros vertybė“ nesukelia etinio konflikto, kai jomis apibūdinami tragiškus istorijos įvykius menantys objektai (masinių žudynių vieta – kultūros vertybė?)?.

Greta bendrųjų kontekstų svarbu naujai įvertinti istorijos paminklo vaidmenį Lietuvoje. Aktualiu išlieka sovietinio periodo istorinių paminklų tyrimo ir vertinimo klausimas, kadangi ši paveldo sritis, susiformavusi kaip juridinė kategorija, iš kitų paminklų išsiskyrė didžiausiu ideologiniu krūviu. Tačiau ar tai reiškia, kad turime be išlygų sutikti su pirmaisiais Atgimimo metais įsitvirtinusia pozicija, kad istorinių paminklų sąrašai tebuvo istorijos falsifikatorius², o teoriškai

¹ D. Fabre, Etnologie devant le monument historique, in *Domestiquer histoire: ethnologie des monuments historiques*. Sous le direction de Daniel Fabre, Collection Etnologie de la France, Cahier 15, Paris :Éditions de la Maison des sciences de l’homme, Paris, 2000, p.22.

² Plačiau žiūrėti J.Bučo, J.Varanausko straipsnius

egzistuojantis pažymins „istorinis“ iš tiesų tik neutralizavo realiai egzistuojantį „ideologinis“? Didėjanti distancija su šia epocha reikalauja niuansuotesnio požiūrio.

Susiduriant su tokia idėjų ir teorinių-juridinių konstruktų konfliktologija, būtina naujai įvertinti istorinio paminklo sampratos aktualumo/neaktualumo problematiką bei įvertinti galimas alternatyvas.

Sąvokų eksplikacija

Paradoksalu, kad pirmąsyk 1790 m. d'Aubin-Louis Milin rinkinyje „*Antiquités nationales*“ pasirodžiusi sąvoka „istorinis paminklas“³ ir šiandien dar neturi vieningo apibrėžimo.

Lietuvoje sąvokos: *paminklas, istorinis paminklas, paveldas, istorinis paveldas* vis dar dažnai vartojamos kaip sinonimai. Pirmieji rimtesni teoriniai bandymai atskirti šias sąvokas pastebimi Jurgio Bučo darbuose. Tačiau konkretizuodamas sąvokas „paminklas“, „palikimas“ ir „paveldas“, Bučas teigia, kad šios sąvokos yra savaimė siejamos su praeitimi ir negali būti kitokios negu „istorinis“ ar „istorijos“, todėl prie tų terminų nereikėtų pažyminio „istorinis“.⁴

Su tokia pozicija nesutiktų žymi prancūzų paveldosauginės minties teoretikė, architektūros filosofė Françoise Choay, bene daugiausiai iš dabartinių Vakarų teoretikų skyrusi dėmesio sąvokų konkretizavimui. Mokslininkės manymu, sąvokos *paminklas* ir *istorinis paminklas* negali būti vartojamos kaip sinonimai ir tai jau pastebėta XX a. pradžioje, kai šias sąvokas aiškiai atskyrė žymus paveldo verčių tyrinėtojas Alois'as Riegl'is. Paminklas, pasak Riegl'io, yra *sąmoningai sukuriamas*, o istorinis paminklas sąmoningai pasirenkamas⁵. Toliau plėtodama šią mintį, Choay teigia, kad paminklas laikui bėgant gali prarasti savo pirminę atminties funkciją, tuo tarpu istorinis paminklas, visada reprezentuoja „gyvą“ atmintį ir istorijos tęstinumą.⁶ Mokslininkė taip pat nelaiko sinonimais *istorinio paminklo* ir *istorinio paveldo* sąvokų, nors pažymi, kad palyginti neseniai paveldas ir buvo suvokiamas kaip istoriniai paminklai. Pabrėžiamas istorinio paveldo heterogeniškumas bei stipriau išreikštas *perdavimo-perėmimo* veiksmas.⁷

Atitinkamai kito ir juridinės šių sąvokų apibrėžtys. Nors atskirose valstybėse jau XX a. pradžioje įsivyravo konceptualesni istorinių paminklų apaugos įstatymai (Austrijoje 1909, Anglijoje ir Prancūzijoje 1913m), tačiau tarptautiniu mastu (tiesa, tik europiniu) pirmąsyk istorinio paminklo sąvoka buvo iškelta 1931 m. Atėnų chartijoje. 1964 m. Venecijos chartija istorinį paminklą traktavo kaip sudėtinę istorinio paveldo dalį, tad ši sąvoka labai išsiplėčia ne tik „teritoriškai“, bet ir „struktūriškai“ - paminklais imta laikyti ne tik praeities, bet ir dabarties

³ A.Chastel, La notion de patrimoine, *Les lieux de mémoire*. La Nation, Vol.2, Sous la dir. de Pierre Nora, Paris: Gallimard, p.410.

⁴ J. Bučas Palikimas ar paveldas, *Naujasis Dienovidis*, 1993, nr. 17, p.6.

⁵ F. Choay, . *L'allégorie du patrimoine*, Paris, 1996

⁶ Ten pat, p. 21

⁷ Ten pat, p.9

brandžiausių formų tvarinius.⁸ Pasaulio Gamtos ir kultūros paveldo apsaugos konvencija (1972m.) pasiūlė dar platesnę – „kultūros paveldo“ sąvoką.

Tačiau lokaliniam lygmenyje istorinio paminklo sąvoka toliau gyvuoja įvairių institucijų pavadinimuose.⁹ Atitinkamai ir Vakarų teoriniuose disputuose gilintis ne tik į paveldo raidą, bet ir analizuojant paveldo problematiką ir toliau rodoma „ištikimybė“ istorinio paminklo sąvokai, kaip aiškesnius kontūrus turinčiai teorinei konstrukcijai. Istorinio paveldo sąvoka teoriniuose tekstuose (išskyrus F. Choay darbą) nėra labai paplitusi. Ji dažniau sutinkama kalbant apie urbanizmo teorijas. Tad atsižvelgiant į teoriniuose darbuose egzistuojančią negriežtą šių sąvokų koreliaciją, atitinkamai ir šiame darbe nebus laikomasi antagonistinės takoskyros tarp istorinio paveldo ir istorinio paminklo.

Tyrimo objektas

Tyrimo objektas unikalus tuo, kad apima daugiaaspektę – teorinę, juridinę, ideologinę istorinio paminklo sampratos analizę. Ši analizė yra neatsiejama nuo bendrų sociokultūrinių ir sociopolitinių tendencijų kaitos tyrimų, vadinamojo žvilgsnio „iš viršaus“. Kita vertus, lygiagrečiai įvedant smulkų mastelį – konkrečią instituciją, galima tirti konkrečius atrankos ir saugojimo kriterijus ir jų taikymo vingrybes. Todėl pagrindinis tyrimas apima tiek apskritai istorinio paminklo sampratos analizę Vakarų Europos teoriniame ir juridiniame diskurse, tiek konkrečiame lokaliniam atvejuje – Lietuvoje. Pirmu atveju chronologiniai rėmai nėra griežtai apibrėžiami, bet pagrindinis dėmesys koncentruojamas ties pastarųjų dviejų dešimtmečių teoriniais debatais dėl istorinio paminklo idėjos genezės, raidos, krizės ir aktualizacijos galimybių. Nors tyrimo geografija – Vakarų Europa, bet neatsitiktinai dominuoja prioritetas Prancūzijos patirčiai. Visų pirma, istorinio paminklo idėjos genezės ir raidos klausimas dažnai nagrinėjamas kaip „prancūziškas reikalas“, nes būtent Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu pasirodę pirmieji juridiniai paminklų apsaugos dekretai ir vėliau įkurtos institucijos lėmė tradicinį šios sampratos išsigalėjimą. Kita vertus, akivaizdūs Prancūzijos ir Lietuvos paveldosaugos raidos panašumai (ilgai vyravusi *centralizacijos* politika ir *progreso* ideologija, dėl kurios nukentėjo nemaža dalis abiejų šalių istorinių paminklų). Universalesnį užmojų tyrimų geografija įgyja tik analizuojant istorinio paminklo krizės problematiką. Savo ruožtu, lokalinis atvejis tiriamas aiškiuose laiko ir erdvės rėmuose – istorinis paminklas sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje. Tai istorinio paminklo kaip juridinio instituto „iššventinimo“ periodas bei eksplikacijos įsitvirtinimas teoriniame ir viešajame diskurse. Čia tematiniai tyrimo rėmai labiau koncentruojami ties istorinio paminklo turinio bei

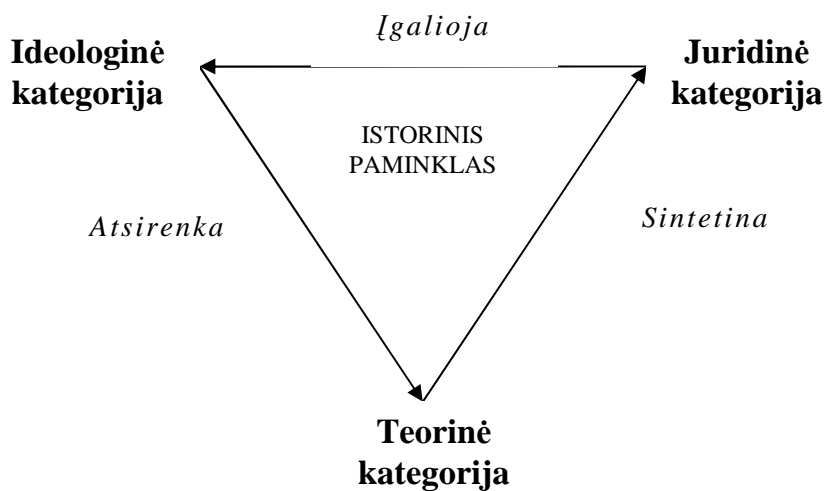
⁸ J. Bučas, Paveldosaugos objektas, *Literatūra ir menas*, 1992, nr.8, p.12.

⁹ Pavyzdžiui Prancūzijoje toliau gyvuoja, tiesa, nors ir modifikuotu turiniu įstatymas senuoju pavadinimu „Lois des monuments historiques“ (1913) Nekeičia pavadinimo ir pagrindiniai juridiniai institutai „Inventaire generale (supplémentaire) des monuments historiques“, „Inspecteur des monuments historiques“. Aiškiai materialinį krūvį išlaiko Didžiosios Britanijos ar JAV sąrašų pavadinimai – „Listed buildings“, « National Historic Landmarks ». Plačiau žiūrėti inWikipedija“< http://fr.wikipedia.org/wiki/Monument_historique> [žr.2006 02 03]

selekcijos ypatumais, tuo tarpu apsaugos ir tvarkybos niuansai daugiau atlieka konteksto vaidmenį. Analizuojant Lietuvos patirtį, apibrėžiami ir pačios sampratos tematiniai rėmai - istorinio paminklo turinys analizuojamas remiantis kaip jį apibrėžė Lietuvos įstatymai, apeinant tuos objektus, kurie priešingai nei Vakaruose, nepateko į istorinio paminklo turinį (religiniai, dailės ir kt. objektai).

Istorinio paminklo sampratos kaip ir pačios paveldo sampratos tyrinėjimas unikalus tuo, kad teorinės kategorijos yra tampriai persipynusios ne tik su ideologinėmis, bet ir su juridinėmis kategorijomis. Taigi, istorinio paminklo samprata bus analizuojama kaip trijų dimensijų – teorinės, ideologinės ir juridinės darinys . (žr.1 schema)

Schema: Nr.1

Darbo tikslas ir pagrindiniai uždaviniai:

Šio darbo tikslas – principinė išylančių istorinio paminklo konfliktologijų analizė teoriniame lygmeny bei jų suponuojamame praktiniame lygmenyje pasireiškiantys konkretūs turinio bei formos atrankos principai laiko ir erdvės kontekste. Atitinkamai keliami šie konkretūs uždaviniai:

1. Išanalizuoti tradicinį ir novatorišką požiūrius į istorinio paminklo genezę bei santykio su Modernybe problemą, pasigilinant, kiek šios teorijos tarpusavy konfliktuoja ir/ar kiek papildo viena kitą;
2. Išanalizuoti kylančias istorinio paminklo konfliktologijas išsiplėtus bendrajai paveldo sampratai bei įvertinti galimas alternatyvas;
3. Niuansuotai pažvelgti į istorinio paminklo institucionalizavimo(si) ypatumus sovietinėje Lietuvoje, aptariant bendrą ideologinį ir sociokultūrinį kontekstą bei išanalizuoti istorinio paminklo formos, turinio ir atrankos bei saugojimo pobūdį;

4. Išanalizuoti bendrąsias Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro tęstinumo/atsiribojimo nuo sovietinio sąrašo tendencijas, pasigilinant į istorinės vertės disonansus.

Tyrimo metodai

Daugiaaspekčiame tyrimui pasitelkiami įvairūs metodai. Analizuojant bendrąsias istorinio paminklo sampratos tendencijas, pasitelkiamas istorinis-lyginamasis ir kognityvusis metodai. Analizuojant sovietinio istorinio paminklo sampratos ypatumus, šalia minėtų pagrindinių, pasitelkiami ir statistinis bei lauko tyrimo metodai. Pirmasis leidžia pasigilinti į paminklų proporcingus pasiskirstymus sąrašuose bei Nekilnojamųjų kultūros vertybių registre aiškinantis bendrąsias paminklų atrankos tendencijas. Siekiant išsiaiškinti santykį tarp oficialiosios ir kuluarinės paminklų apskaitos praktikos, pasitelkiamas lauko tyrimų (interviu) metodas.

Šaltinių apžvalga

Daugiaaspektis tyrimo šaltinius galima skirti į pagrindines grupes:

1) Istoriografija. Grupė apimanti įvairiapusę teorinę prieigą prie istorinio paminklo, pradedant architektūros filosofijos, sociokultūrinės (antropologinės) baigiant teisės istorikų studijas. Analizuojami Pierre Nora, Regis Debray, Françoise Choay, André Chastel, Jean-Michel Leniaud ir kt.darbai.¹⁰

2) Tarptautiniai ir vietiniai teisės dokumentai. Analizuojama kriterijų kaita Europos tarybos dokumentuose (*Europos architektūros paveldo chartija* 1975; *Architektūros paveldo konvencija* 1985, Grenada; *Peizažo konvencija* 1985 Florencija 2000), pasaulinio masto dokumentai (*Kultūros ir gamtos paveldo konvencija*, Paryžius, 1972) ir Lietuvos paminklų apsaugos įstatymais (1940, 1966, 1976, 2004)

3) Kaip pagrindinis šaltinis tiriant istorinio paminklo turinio, formos bei bendruosius atrankos principus sovietinėje Lietuvoje išskirtinas 1973 m. „Kultūros paminklų sąrašas“ bei vėlesni jo papildymai, taip pat 1986 m. „Kultūros paminklų sąvadas“. Taip pat analizuojamos to

¹⁰ *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*, sous la dir. de Daniel Fabre. Collection Ethnologie de la France, cahier 15. Paris, 2000, Babelon J.P, Chastel A. La notion de patrimoine, *Revue de L'Art*, 1980, Nr 49, p.5-33, Chastel, La notion de patrimoine, *Les liex de memoire*, Vol.2, p.406, *L'abus monumental?* Entretiens du Patrimoine, sous la pres. de Regis Debray, Paris: Fayard, 1998, Choay Françoise, *L'Allégorie du patrimoine*, Paris, 1996 Leniaud Jean-Michel, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*. Paris, 1992, *Les monuments historiques, un nouvel enjeu ?* vol.1-2 Collection Droit du patrimoine culturel et naturel, Paris : L'Harmattan, 2004, *Patrimoine et Modernité*, sous la dir. de Dominique Poulot, Paris:L'Harmattan, 1988, *Les lieux de mémoire*, sous la dir. de Pierre Nora, Paris: Gallimard, t.1-7, 1984-1991

meto spaudoje publikuotos paminklų tyrimų ataskaitos bei bendrosios tendencijos, atspindinčios „žvilgsnį iš viršaus“, bet ne visada atskleidžiančios realiąją padėtį.

4) Nepublikuoti šaltiniai- archyvai ir interviu yra daugiau papildoma grupė, skirta konkrečiai Lietuvos paminkliniams niuansams analizuoti. Tenka apgailestauti, kad vykstant archyvų reorganizacijai ir perkeliant didžiąją jų dalį iš Kultūros ministerijos į Kultūros vertybių departamento archyvą, didžioji dalis medžiagos dar nesutvarkyta. Pavyko gauti tik pavienes vienos svarbiausių sovietmečio paminklų apskaitos institucijų – Mokslinės metodinės paminklų apsaugos tarybos, taip pat Vilniaus paminklų inspekcijos posėdžių protokolus bei ataskaitas. Kitas nemažiau svarbus šaltinis, ypač tiriant sovietmečio paminklų apskaitos niuansus – interviu. Kalbinti buvę darbuotojai, inventorizavę objektus nurodė daugybę faktorių, tarp jų ir asmenybes, nuo kurių nemažai priklausė oficialioji ir šešėlinė paminklų selekcija.

Tyrimų apžvalga

Probleminiams istorinio paminklo ir paveldo sampratų bendrąja prasme tyrinėjimams darbų Lietuvoje yra labai nedaug. Kol kas turime tik vieną tokio pobūdžio R. Čepaitienės monografiją, skirtą tiek paveldinės minties kelio ypatumams Lietuvoje ir bendraeuropiniame kontekste¹¹.

Daug dėmesio sąvokų analizei bei sovietinės paminklų apskaitos ir apsaugos sistemos problematikai skiriama Jurgio Bučo, straipsniuose Siekiant geriau suprasti sovietines paminklosaugos tendencijas, idėjinį perimamumą ir naujumą, būtina susipažinti su jos ištakomis. (Nastasijos Keršytė, Dangiro Mačiulio darbai).

Bendroms istorinio paminklo sampratos tendencijoms daugiausiai dėmesio skiria Prancūzijos mokslininkai, iš jų, jau minėti F.Choay, J.M. Leniaud, A. Chastel, Daniel Fabre, Olivier Poisson, taip pat Dominique Poulot ir kiti autoriai. Prancūzijos Kultūros ministerijos iniciatyva, kiekvienais metais išleidžiami solidūs kolektyviniai veikalai, skirti paveldo raidai bei dabartinei problematikai.¹²

Darbo struktūra

Daugiaaspektis tyrimo pobūdis įtakoja nevienalytę darbo struktūrą. Pirmuose dviejuose darbo skyriuose analizuojamos bendrosios sampratos tendencijos: pirmame- analizuojami du skirtingi požiūriai į istorinio paminklo idėją, jos genezę, o vėliau aiškinamasi sampratos konfliktologijas. Trečioji darbo dalis skirta istorinio paminklo sampratos analizei XXa. Lietuvoje,

¹¹ R. Čepaitienė, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius : LII, 2005.

¹² *Science et conscience du patrimoine* . sous la dir. de Pierre Nora , Paris :Fayard, 1997 ; *Patrimoine et passions identitaires*, sous la dir de Jacques Le Goff, Paris :Fayard, 1998, *L'abus monumental ?* Sous la pres. de Regis Debray, Paris : Fayard, 1999 ; *Faut-il restaurer les ruines ?*, sous la pres. de Francois Furet, Paris :Fayard, 2000 ; *Ville d'hier, ville d'aujourd'hui en Europe*, Paris : Fayard, 2001.

didesnį dėmesį skiriant inventorizavimo ypatumams. Paskutinioji dalis skirta įvertinti galimas naujas istorinio paminklo interpretacijas.

Darbo naujumas

Tai pirmas tokio pobūdžio bandymas Lietuvoje bandymas Lietuvoje sintetinančiu žvilgsniu pažvelgti į istorinį paminklą ne tik kaip į juridinę ar rūšinę (atskirą paminklų grupę) kategoriją, bet taipogi kaip į Vakarų idėją bendrąja prasme, didesnį dėmesį skiriant ne jos ištakoms ir raidai, bet dabartinei konfliktologijai ir galimoms alternatyvoms.

1. Istorinis paminklas ir Modernybė

1.1. Nuo „miracula“ iki „mirabilia“: progresyvinė istorinio paminklo raidos interpretacija

Daugelyje paveldo teorijai skirtų dėmesys skiriamas pirmiausia juridiniam istorinio paminklo momentui. Neseniai išleistoje prancūzų teisės istorikės Annie Héritier disertacijoje¹³ bandoma išskirti tikslią juridinę istorinio paminklo genezės chronologiją. Jos pradžią autorė išvelgia 1750 m, kai Liuksemburgo rūmuose buvo atidarytas nedidelis muziejus, skirtas karaliaus kolekcijoms eksponuoti. Etapo pabaiga laikomi 1816 metai – pirmųjų teisinių dekretų, skirtų Prancūzijos nacionalinio palikimo apsaugai pasirodymas.

Meno ir architektūros istorikų tarpe išlieka tradicija didelį dėmesį skirti juridiniam aspektui, kaip vienam iš svarbiausių XVIIIa. pab. - XIXa. pr. faktorių, nulėmusių kokybiškai naują istorinio paminklo traktuotę. Analizuodamami istorinio paminklo idėjos genezę meno istorikai Jean-Pierre Babelon ir André Chastel išskiria šešis svarbius momentus – *religiniį*, kai Katalikų bažnyčia pirmoji išskyrė privilegijuotų objektų sąrašą (Jeruzalės šventyklos apsaugos įstatymas), taip pat pasižymėjusį ikonoklazmo* reiškiniu religinių karų metu; *monarchijos*, kuriam būdinga monarchijos simboliais tapusių objektų sakralizacija (karūnavimo vieta – Reimso katedra; karališkose kolekcijose kaupiamos skirtingų dinastijų regalijos ir pan.); *kilmingųjų šeimų*, kai meno rinkiniai ir pastatai perduodami iš kartos į kartą kaip protėvių šlovės prisiminimai; *nacionaliniį*, kai po Didžiosios Prancūzų Revoliucijos aristokratijos palikimas tampa nacionaliniu; *administracinį*, pasižymintį padidėjusiu valstybės dėmesiu paminklų rūšiavimui ir administravimui laikotarpį (šiuo momentu istorinio paminklo sąvoka įgyja dabartinę konotaciją) ir *scientistinį*, susijusį su mokslinių restauravimo teorijų ir naujų istorinio paminklo interpretacijų plėtra¹⁴

Paveldinės minties raidą A. Chastel'is pateikia kaip progresyvinį perėjimą nuo *miracula* (sakrali pagarba objektams) iki *mirabilia* (jau išreiškiamas estetinis ir intelektualinis susižavėjimas)¹⁵ principą. Pastarąjį ėmė spartinti meno istorijos ir estetikos (Baumgarten, Winckelmann) disciplinų išsigalėjimas Vakarų Europoje. Refleksijos kaitą gerai iliustruoja Chateaubriand'o ir Hugo laikysenos senovės objektų atžvilgiu. Jei pirmasis Kluni vienuolyno

¹³ Plačiau žr. A. Héritier. *Genèse de la nation juridique de patrimoine culturel*. Paris : L'Harmattan, 2003.

* Šiuo terminu ilgą laiką buvo apibūdinamas vertybių niekinimas, kol Didžiosios prancūzų revoliucijos metu, kai vertybių niokojimas pasiekė milžinišką mastą, abatas Grégoire pasiūlė naują terminą – *vandalizmas*. Plačiau žr. L. Réau. *Histoire du vandalisme. Les Monuments détruits de l'art français*. Paris, 1994.

¹⁴ Babelon J.P, Chastel A. La notion de patrimoine, *Revue de L'Art*, 1980, Nr 49, p.5-33.

¹⁵ Chastel, La notion de patrimoine, *Les liex de memoire*, Vol.2, p.406

liekanose regėjo krikščionybės genijų, tai Hugo požiūryje į Paryžiaus Notre-Dame pirmiausia atsikleidė estetinis-intelektualinis interesas – išskleidžiamas Gotikos genijus. Françoise Choay savo veikalė „Paveldo alegorijos“ (*L'Allégorie du patrimoine*), toliau konceptualiai plėtoja André Chastel'io poziciją, ir taip pat išskiria esminius istorinio paminklo raidos lūžius: Renesansą (Humanizmą) su jam būdingu nauju istorijos jausmo suvokimu bei mokslinio intereso antikinėmis vertybėmis sustiprėjimu ir XIX amžių, kuris vaizdingai apibūdinamas kaip istorinio paminklo „išventinimo“ ar, kitaip tariant, paminklo institucionalizavimo(si) laikotarpis. (žr. lentelę nr.1)

Lentelė nr.1¹⁶:

Laikotarpis	Paminklo statusas	Samprata	Bendri bruožai
XV – XVI a. pirma pusė	SENIENA	ANTIKVARIZMAS	Istorinės distancijos atsiradimas. Antikiniai likučiai suvokiami kaip praeities autorių darbų liudijimai.
XVI a. antra pusė – 1789.	PAMINKLAS (istorinis)		Paminklas jau suvokiamas kaip istorinių, civilizacinių šaknų liudininkas. Paminklo sampratos konceptualizavimosi ir registravimo pradžia.
1789 - 1960(1964)m.	ISTORINIS PAMINKLAS	ELITIZMAS	Istorinio paminklo institucionalizavimo laikotarpis. Didžioji Prancūzijos Revoliucija ir ją lydėję gausūs vandalizmo aktai nulėmė pirmųjų paminklų apsaugos draugijų, o vėliau ir juridinių institucijų steigimąsi. Juridinis statusas suteikiamas tik išskirtiniams paminklams, simbolizuojantiems vadovaujančios nacijos didingą

¹⁶ Lentelė sudaryta remiantis F. Choay veikalu ir dr. Rasos Čepaitienės paskaitų konspektais

			praeitį. Šiuo laikotarpiu sukuriamos žymiosios urbanizmo teorijos
Nuo 1964m.	ISTORINIAI ANSAMBLIAI	KOMPLEKSNĖ PAVELDOSAUGA	Venecijos chartija, akcentavusi istorinio paminklo ryšį su aplinka ir kompleksinę apsaugą. Pramonės paveldo atradimas. Nyksta tradicinė istorinio paminklo samprata

F. Choay pateikta istorinio paminklo raidos traktuotė ikartu yra ir labai „prancūziška“, nes paraleliai analizuojama Prancūzijai būdingų reiškinių - progreso idėjos ir centralizacijos politikos plėtotė. Kažin ar ši modelio schema, o ypač jos vidurinioji dalis tiktų britiškajai ar kitų Vakarų Europos valstybių patirčiai apibūdinti? Nors autorė veikalo pradžioje apsibrėžia, kad istorinis paminklas – Vakarų civilizacijos išradimas, tačiau pastebima prielaida, kad tai konkrečiai Prancūzijos išradimas.

Aptartų autorių darbuose – aiški progresyvinė, ar kitaip tariant „linijinė“ istorinio paminklo raidos samprata. Kiek kitokia ji iškyla jungtiniame prancūzų etnologų ir antropologų rinkinyje.

1.2 Antropologinė perspektyva

Kaip teigia prancūzų etnologas Daniel Fabre, istorinio – antropologinio požiūrio į kultūros paveldą ištakas galima sutikti XX a. pradžios paveldosaugos klasikų darbuose. Autorius mano, kad A. Riegl'is pirmasis pradėjo analizuoti paveldą antropologinėmis kategorijomis¹⁷.

Dabartiniai etnologai ir antropologai kvestionuoja tradiciškai nusistovėjusią istorinio paminklo modernumo idėją, siūlydami kitas interpretacijas. Jos pristatomos jungtiniame Daniel Fabre, Jean-Michel Leniaud, Olivier Poisson ir kitų autorių straipsnių rinkinyje.¹⁸

¹⁷D.Fabre, L'ethnologie devant le monument historique, *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*, sous la dir. de Daniel Fabre. Collection Ethnologie de la France, cahier 15. Paris, 2000, p. 30. , Choay Française, *L'Allégorie du patrimoine*, Paris, 1996;

¹⁸ *Domesquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*, sous la dir. de Daniel Fabre, Collection Ethnologie de la France, cahier 15. Paris, 2000

1.2.1 Istorinis paminklas - antimodernus reiškiny (Jean-Michel Leniaud)

Architektūros istorikas Jean-Michel Leniaud kvestionuoja tradicinę paminklo *modernumo* idėją. Šio tyrinėtojo nebetenkina istorinio paminklo kaip kokybiškai naujo fenomeno ištakų susiejimas su Didžiąja Prancūzijos Revoliucija. Keldamas klausimą, su kuo asocijuojasi istorinio paminklo definicija “modernus”, autorius išskiria keturis veiksnius – 1) lokalinę identifikaciją 2) skirtingą juridinį statusą (privatus ir viešas) 3) specializuotą elgseną (inventorizavimas, konservavimas, restauravimas) ir 4) visa tai lydinčios reprezentacijos – pagiriamosios ir vizitinės¹⁹. Šiuos veiksnius Leniaud teigimu jau galima atpažinti graikų poliuose, Romos imperijoje, taigi, šios paveldosauginės manifestacijos nėra modernios.²⁰ Analizuodamas istorinio paminklo idėją antropologinėmis kategorijomis, autorius iškelia prielaidą, kad *monumentalismus* negali būti istoriškas – jis “iššoka” iš *istoriškumo* lauko.²¹ XIX amžiuje susiformavo ne kokybiškai svarbi monumentalumo traktuotė, o tik metodiškai modernios praeities instrumentalizavimo praktikos. Atmetęs požiūrį į paveldo idėjos raidą kaip paminklo sąvokos modernėjimą, Leniaud *patrimonializacijos* (įpaveldinimo) idėją regi per metodinių praeities instrumentalizavimo praktikų prizmę.²² Įpaveldinimas visuomet buvo reguliuojamas instituciškai ir pirmasis toks institutas XVIIIa. pab.- XIX a. pr. tampa valstybė, pajungusi praeitį dabarties tikslams ir su pirmųjų muziejų įkūrimu atimdama iš istorinių paminklų jų pirminę utilitarią paskirtį. Tik nuo XX a. 8 dešimtmečio, kai buvo pradėta decentralizacijos politika, istorinis paminklas kaip ir apskritai paveldas iš nacionalinio tapo socialiniu sektoriumi. Autorius siūlo į istorinio paminklo raidos istoriją žiūrėti kaip į socializacijos istoriją. Tokiu būdu, inkorporuojant objektą į paveldo procesą esminiu tampa socialinės grupės žvilgsnis, kuris savo ruožtu yra įtakojamas gausybės institucinių tarpininkų.²³

1.2.2 Istorinis paminklo priešistorė ir kelių modernumų teorija (Olivier Poisson)

Antropologas Olivier Poisson'as kaip ir aptartasis M. Leniaud teigia, kad pirmosios paveldosauginės praktikos nėra modernios visuomenės požymis, tačiau atskaitos tašką nukelia dar toliau – į priešistorines bendruomenes. Išryškinamas glaudus bendruomenės ir teritorijos ryšys ir

¹⁹ J.-M.Leniaud, Voyage au centre du patrimoine, *Domesquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*, sous la dir. de Daniel Fabre, Collection Ethnologie de la France, cahier 15. Paris, 2000, p.185-186.

²⁰ Ten pat

²¹ Ten pat, p.185

²² J.-M. Leniaud, *L'utopie française. Essai sur le patrimoine*. Paris, 1992, p.69

²³ Ten pat.

pačios teritorijos įsisavinimas per daugelį veiksnių, talpinančių savyje kolektyvinius, identitetinius, kultūrinius ryšius.²⁴ Taigi tam tikri objektai (pirmiausia tai gamtos objektai:

akmenys ir pan., o vėliau ir žmogaus sukurti artefaktai) buvo svarbus faktorius teritorijos įsisavinimui ir tuo pačiu reprezentacijai, nes skatino kolektyvinius išgyvenimus, taigi, bendro identiteto sampratą. Remdamasis archaiškais folkloro vaizdiniais, Poisson, mano, kad jau priešistorėje startuoja ir distancijos su „svetimu“ užuomazgos. Pavyzdžiui megalitiniai reliktai buvo suvokiami kaip piktujų jėgų ženklai Viduramžių kaimo teritorijoje.²⁵

Tačiau, priešingai klasikinei koncepcijai, kuri teigia, kad Viduramžių visuomenė prarado ryšį su antikinėmis vertybėmis, Poisson išvelgia „švelnesnį“ dualistinį principą, kurį apibūdina kaip *absencijos–prezencijos*, („nunykimo – išlikimo“ fenomeną).²⁶ Viena vertus, *absencija* rodo, kad objektas prarado savo pirminę funkciją, tiksliau pirminę utilitarią vertę. Tačiau tuo pačiu *prezencija* teigia išlikusį fizinį objekto būvį. Architektūriniai ir urbanistiniai romėnų imperijos likučiai toliau ženklino teritoriją, vaidino ideologinį ir politinį vaidmenį bei padarė įtaką architektūros ir meno raidai. Šis dualistinis momentas pasak autoriaus rodo naujo paveldinio žvilgsnio atsiradimą – jau nebėra tikslinga griauti senuosius ribų ir galios žymenis, jie „atgyja“, įgydami naujas funkcijas.²⁷

Bene svarbiausia šiame tyrime būtų apžvelgti Poisson'o itin novatoriškai interpretuojamą paminklo modernumo idėją. Autorius paminklo ir plačiąja prasme visuomenės raidos vizijoje regi ne vieną, o *keletą modernumų*. Vakarų civilizacijoje įvairių krizių metu jie iškyla kaip *visa ko pradžios* ir *visa ko pabaigos* supratimų perdangos.²⁸ Taip pat ir istorinis paminklas vienu metu gali būti suvokiamas kaip humanistinės kūrybos idėja, o kitu momentu - kaip šios idėjos griovimo simbolis, gali reprezentuoti amžinybės troškimą ir taip pat neišvengiamą baigtį; būti suvokiamas kaip tęstinumas ir kaip lūžis. Kaip pavyzdys analizuojami religiniai karai Prancūzijoje, kai buvo sistemingai griauinama daugelis šventyklų ar Didžioji Prancūzijos revoliucija ir ją lydėję milžiniški vandalizmo aktai, taip pat destruktinės restauracijos koncepcija. Revoliucija radikaliai pakeitė prancūzų santykį su teritorija. Atsiranda nauja kolektyviškumo percepcija. Tuo pačiu itin suaktyvėja pirminės utilitarios paminklų paskirties atėmimas (bažnyčios paverčiamos turgaus halėmis ir pan). Po išsikerojusiu ideologiniu vandalizmu neretai slypėjo ir ekonominiai svertai.²⁹

²⁴ Poisson O. Pour une histoire des monuments historiques, *Domesquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*, sous la dir. de Daniel Fabre). Collection Ethnologie de la France, cahier 15. Paris, 2000, p. 170

²⁵ Ten pat, p.174

²⁶ Ten pat

²⁷ Ten pa, p. 175

²⁸ Ten pat, p. 177-178

²⁹ Ten pat, p.180

Poisson'o teorija, analizuojanti kokybiškai naujų požiūrių į istorinį paminklą atsiradimą ir nunykimą, kvestionuoja vieno modernumo suvokimą. Galima teigti, kad tai ciklinė istorinio paminklo modernumo samprata – istorinis paminklas – „antimodernus“ reiškiny.

1.3 Kritika

Apžvelgus istorinio paminklo santykio su modernybe modelius, kyla klausimas, ar įmanoma būtų pasiūlyti išvestinį modelį, sintetinantį visus aptartus, ar tai būtų kardinaliai priešingų paradigmų sugretinimas, kas iššauktų vidinę konfliktologiją?

Pirmiausia, pats užmojis sugretinti šias dvi perspektyvas yra iš dalies rizikingas, dėl antrosios naujumo. Patys autoriai, atstovaujantys antropologinę istorinio paminklo raidos perspektyvą, pripažįsta, kad tai ganėtinai drąsios hipotetinės interpretacijos. Taigi, jų naujumas dar nespėjo implikuoti svaresnės refleksijos paveldo teorijų diskurse. Gali būti, kad antropologinė perspektyva ilgainiui bus pripažinta arba kaip novatoriška, atverianti naujus požiūrio į istorinį paminklą horizontus, arba įvertinta kaip veikia provokacinė nei įtikinama hipotezė.

Bene labiausiai novatoriška ir tuo pačiu provokuojanti yra Poisson'o kelių modernumų idėja. Ją būtų galima vertinti kaip ciklinę istorijos ir tame tarpe istorijos paminklo raidos sampratą, prieštaraujančią tradicinei linijinei arba progresyvinei.

Reikia pastebėti, kad klasikinį istorinio paminklo raidos modelį atstovaujančių autorių pozicija yra konceptualiau išbaigėtesnė, taigi iš pažiūros ir svaresnė. Tačiau šios teorijos trūkumai iškyla ir dėl veikale akivaizdaus geografinio siaurumo – istorinio paminklo „išventinimo“ laikotarpis nagrinėjamas išskirtinai kaip „prancūziškas“ reikalas, neatsižvelgiant į kitų šalių specifiką. Kitas „linijinės“ istorinio paminklo raidos teorijos trūkumas – menkas dėmesys sampratos priešistorei, remiantis argumentu, kad nebūta istorinės distancijos. Poisson'o teorija šiuo požiūriu įneša naują perspektyvą. Remdamasis antropologinėmis kategorijomis, autorius pirmenybei teikia ne istorinei, o „savo-svetimo“ distancijai, kuri atsiranda su pirmaisiais teritorijos užvaldymo žymenimis.

Itin originali Leniaud pozicija, apskritai atmetanti istorinio paminklo modernumo idėją, tačiau kartu lieka neaišku iš kur autorius kildina pačią paminklo idėją. Gal ji suvokiama kaip „tikslas savyje“, bet tai būtų perdėm reliatyvistinė, taigi, ne itin konstruktyvi pozicija.

Tad antropologų požiūriu, įvairūs istoriniai laikotarpiai tik suteikė naujus tos pačios paminklo sampratos pavidalus, o pati monumentalumo kokybiškai nekito, taigi ji – „antimoderni“ ir tuo pačiu „antiistoriška“.

Išvestinio, apjungiančio aptartas teorijas istorinio paminklo raidos modelio neišeitų sukurti pirmiausia dėl perdėm priešingų Modernybės sampratų. Tačiau skirtingų teorijų kai kurių

principinių pozicijų išryškėjimas sąlygotų daugiaperspektyvinio požiūrio plėtotę. Vertos dėmesio pozicijos ir galima jų tolesnė plėtotė būtų tokios :

Dėmesys istorinio paminklo idėjos priešistorėi (O. Poisson)

1. Leniaud išskiriamų pamatinių istorinio paminklo rubrikų (lokalinės identifikacijos , skirtingo juridinio statuso–privatus ir viešas, specializuotos elgsenos: inventorizavimo, konservavimo, restauravimo ir kt., ir visa tai lydinčių reprezentacijų – pagiriamųjų ir vizitinių) principingesnė analizė įvairiais istorijos laikotarpiais.
2. Dėmesys lūžiniams istorinio paminklo sampratos momentams (Babelon, Chastel, Choay), kartu paliekant galimybę kitaip sudėlioti akcentus.

Negausiuose Lietuvos paveldosauginei minčiai skirtuose darbuose taip pat pastebėtinai prioritetas juridiniam aspektui istorinio paminklo kaip ir apskritai paveldo idėjos raidos istorijoje. Oficialia paveldosaugos pradžia Lietuvoje laikomas 1919 metų įstatymas, užsimenama apie Tiškevičiaus veiklą ir XX a. pradžios Lietuvių Mokslo Draugijos entuziastų paveldosaugines manifestacijas. Tačiau beveik nieko nežinome apie istorinio paminklo idėjos kokybinius pokyčius Lietuvos mentalitetų istorijoje.

Jei , kaip siūlo Michel Leniaud, į istorinio paminklo istoriją pažvelgtume „iš apačios“ - kaip į socializacijos istoriją, turėtume didesnę dėmesį skirti ieškant istorinio paminklo ištakų ankstesnių epochų Lietuvos visuomenės savimonėje, gilintis, kaip kito požiūris XIX amžiuje, akumuliuojantis lietuviškajai tapatybei. Šalia istorinių šaltinių, taip pat būtų svarbi archaikių folklorinių vaizdinių, romantizmo literatūros analizė³⁰ . Tai padėtų atsakyti į klausimą, koks istorinio paminklo vaizdinys išskyla Maironio „Trakų pilyje“ – kaip lyrinio subjekto romantinė rezignacija ar jau kokybiškai naujo požiūrio – atkreipiamas dėmesys į objekto kaip istorinio paminklo reikšmę tautiniam konsolidavimuisi – apraiškos?

Užbaigti analizę norėtusi bendru pastebėjimu, kad aktyvesnis istorinių ir antropologinių (tuo pačiu ir sociologinių) perspektyvų derinimas, bei šaltinių lauko išplėtimas kur kas labiau pagyvintų tarpdisciplinines istorinio paminklo ir apskritai paveldo minties raidos studijas.

³⁰ Reikšmingi V. Kavolio, P. Subačiaus ir kiti negausūs kultūros sociologų, literatūrologų darbai galėtų paskatinti paveldo minties tyrinėtojus ieškoti naujų tyrimo šaltinių

2. Istorinio paminklo krizė?

2.1 Ideologinės perdangos

2.1.1 Nuo heroizacijos iki viktimologijos ir „antiherojinių“ paminklų

Pati istorinio paminklo juridinė prigimtis parodo šios idėjos dirbtinumą. Juridinės kategorijos atsiradimą nulėmė ne iš „apačių“ kylantis poreikis saugoti, bet iš „viršaus“ duoti nurodymai konstruoti monumentalųjį nacijos istorijos mitą. Pirmąsyk istorinio paminklo terminą pavartojęs Aubin-Louis Millin, juo apibūdino Bastiliją, kurią jo manymu reikėjo išsaugoti kaip kovos už laisvę simbolį.³¹

Kuriantis modernioms nacionalinėms valstybėms reikia mito, pateisinančio ir ideologizuojančio naują struktūrą, formuojančio naują identitetą. Šio mito priemone tampa praeitis ir jos išraiškos - istorija bei jos materialiniai liudininkai³². Istoriniai paminklai buvo pajungti didžiajam projektui – instrumentalizuoti istoriją tautinės vienybės pagrindais. Vėliau tai išaugo į valdžios legitimumo pagrindimą.³³

Istorinis naratyvas buvo pajungtas nacijos ideologijos pagrindimui. Gregory Ashworth išskiria dvi pagrindines nacionalinio naratyvo atmainas - tai progresyvusis „kelio į laisvę“ ir pasikartojantis „kovos už laisvę“ naratyvai. Pirmu atveju, pasakojimas pateikiamas kaip nuoseklus įvykių aiškinimas nuo blogo prie geresnio. Toks naratyvas dominuoja muziejuose ir nacionalinėse istorijose, nes yra chronologiškai supaprastintas, be to ir lengvai suvokiamas, kadangi nepainiojamas su įvairiomis prieštaringsiomis idėjomis, nuosmukiais ir pakilimais. Naratyvas tenkina tiek paveldo kūrėją ir pateikėją, tiek ir vartotoją, kuriam teigiama, kad jis yra progreso viršūnėje ir yra laimingesnis nei kartos, gyvenusios prieš jį. Kitas vyraujantis naratyvas įkūnija tikslą ir procesą ir taip pat pasižymi supaprastinimu kaip ir pirmasis, tačiau čia vyrauja kovos kontekstas. Akcentuojama dichotomija tarp laisvės ir priespaudos, laisvės kovotojo ir skriaudiko. Kovos pobūdis iškelia dramatiškumo ir heroizmo elementus, tokiu būdu gamina herojus ir identifikavimo objektus. Taip pat pristatomi kritiniai įvykiai arba lūžio momentai, apie kuriuos ir konstruojamas naratyvas.³⁴

Pozityvistinės XIX a. istoriografijos atstovams istoriniai paminklai buvo svarbi jų intereso ir veiklos sritis. Nemažai istorikų aktyviai dalyvavo paminklų politikoje. Istorikai F. Guizot ir L.

³¹ J.-M. Leniaud, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*, Paris : Mendes, 1992, p. 15

³² E.J. Holbsbwn, *Nation et nationalismes depuis 1780. Programme, mythe et réalité*, Paris: Gallimrd, 1991, p.32

³³ J.-M. Leniaud, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*, Paris : Mendes, 1992, p. p.145

³⁴ Žr in Tunbridge J.A., Ashworth G.J. *Dissonant Heritage. The management of the Pas tas a Resource in Conflict*, John Wiley and Sons, 1996

Thiers, remdamiesi savaisiais ir pasinaudodami kolegų J.Michelet ir A. Thierry tekstais, kartu su valdančiąja administracija svarstė kaip naujai instrumentalizuoti Prancūzijos istoriją istorinių paminklų pagalba.³⁵ Didžiausias dėmesys skiriamas viduramžių istorijai kaip prancūziškojo identiteto ištakoms. Architekto Viollet-le Duc'o vadovaujamo „Gotikos sąjūdžio“ eroje sukuriama Katedros mitas. Katedra, atspindinti gotikinės architektūros estetinį genijų, kaip nacionalinių ištakų liudininką, tuo pačiu buvo suvokiama kaip prancūzų socialinės, politinės, religinės, intelektualinės ir meninės vienybės simbolis.³⁶ Net ir XX a. pirmoje pusėje, Bažnyčiai atsiskyrus nuo valstybės, prancūzai, tiek katalikai, tiek nekatalikai, dar ilgai identifikuosi su katedra, ypač po Pirmojo pasaulinio karo, kai rytinėje šalies dalyje buvo nuniokota daugelis šių objektų.³⁷

Taigi, jeigu XIX a. pradžios istorinis paminklas – tai gotikinės architektūros pastatas (kaip pažymi, J.-M. Leniaud, pirmuosiuose inventoriniuose sąrašuose viduramžių pastatai sudarė 90% saugomų objektų.³⁸), tai antikinių ar klasicizmo stiliaus objektai buvo pajungti kolektyvinės atminties valorizacijai XX a. totalitariniuose režimuose. Pavyzdžiui, antikiniai paminklai Romoje buvo pajungti Musolinio, save laikiusio cezarių įpėdiniu, propagandinei politikai³⁹, o Stalinas prielankumą klasicistinio stiliaus kanonams, išreiškė savaip juos interpretuodamas masinėse statybose.

Etnocentriška istorinio paminklo prigimtis, pasak F.Choay, nebeatitinka šių dienų poreikių. Nacijos pagrindu suburtą visuomenę vis labiau išstumia pilietinės visuomenės modelis. Todėl ir naujausiuose tarptautiniuose dokumentuose atsisakoma istorinio paminklo kaip nacijos ideologijos ir valdančios politinės jėgos legitimacijos įrankio, pakeičiant jį labiau į multikultūrinį ir regioninį identitetą orientuotu kultūros paveldu.⁴⁰ Tačiau ar pasikeitus terminijai, išties pasikeitė ir paminklo pajungimo ideologijai mechanizmas?

Pasak britų istoriko Eric'o Hobsbawm'o, didžiausia XX amžiaus neganda - Antrasis pasaulinis karas - fundamentaliai sukrėtė tikėjimą humanistiniu pradū, nes skirtingai nei ankstesniuose karuose, smogiamoji jėga peržengė mūšio lauką ir pirmiausia buvo nukreipti prieš nekaltus civilius.⁴¹

³⁵ J.-M.Leniaud, *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*, Paris:Fayard, 2002, p.140. Prisiminkime Pirmosios Lietuvos Nepriklausomybė istorikus, ne tik rašiusius tautinę istoriją, bet ir aktyviai dalyvavusius monumentaliojoje „vytautinėje“ propagandoje, plačiau žr. in A. Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius:Aidai, 2002.

³⁶ J.-M. Leniaud, *L'Utopie française.Essai sur le patrimoine*, Paris : Mendes,1992, p. p.18

³⁷ J.-M. Leniaud, *L'Utopie...* p.21.

³⁸ J.-M.Leniaud, *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*, Paris:Fayard, 2002,p. 143

³⁹ M. Guillaume, *La politique du patrimoine*, Paris:Édition Galilée, 1980, p.183

⁴⁰ Nors Valdovų rūmų atstatymo pavyzdys parodo, kad Lietuvoje santykis su paminklais išlieka politizuotas.

⁴¹ E.Hobsbawm, *Kraštutinių amžių. Trumpasis XX amžius : 1914-1991*, Vilnius :Mintis, 2000

Holokausto aukoms atminti skirtas *Yad Yashem* paminklas Izraelyje rodo kokybiškai naują istorinio paminklo sampratą slinkti nuo *Douaumont* (Verdeno laukas)⁴² – iš herojų, didvyrių žuvusiųjų už tėvynę kulto (paminklas pažymi įvykio lokalizaciją) iki kolektyvinės aukos kulto (nebesvarbi lokalizacija). Viktimologijos ideologija pastebima jau XX a. pradžioje nepriklausomybę paskelbusiose jaunose Europos valstybėse,⁴³ o suvešėjo amžiaus pabaigoje su atminties studijų išpopuliarėjimu. Pierre Nora dabartinį laikotarpį įvardina kaip *minėjimų era* (*Ère de commémoration*). Istorinį paminklą baigia išstumti atminimo paminklas, išreiškdamas paskirų visuomenės grupių (neretai ir ištiesos etninės grupės, kaip antai, žydų) kaip kolektyvinės aukos identifikaciją.

Šalia kolektyvinės aukos įvaizdžio, šių dienų paminklas turi atlikti ir visiškai naują, neįsivaizduojamą iki XX a. antros pusės vaidmenį – kolektyvinės atsakomybės jausmą. Vienas iš pavyzdžių, charakterizuojančių slinkti nuo herojinio iki „antiherojinio“ paminklo yra *Neue Wache* memorialas Berlyne. Friedrich'as Schinkel'is 1816-1818 m. suprojektavo pastatą-paminklą prūsų karinių dalinių pergalei prieš Napoleoną atminti. 1993 m. tuometinio Vokietijos kanclerio H. Kohl'io sprendimu buvo nutarta šiame pastate įkurti memorialą, skirtą fašizmo ir militarizmo aukoms.⁴⁴ (žr. nuotraukas nr. 1, 2, 3) Tokiu būdu, Vokietija tampa viena iš pavyzdžių kaip tautos paminklais turi reprezentuoti ne tik savo šlovės bet ir „gėdinguosius“ istorijos laikotarpius.

Nr.1 *Neue Wache* (Berlynas)

⁴² A.Mayer, Les nièges du souvenir, *L'Esprit*, 1993, Nr.8, p.51

⁴³ Prisiminkim Nepriklausomą Lietuvą ir kuriama „tautos-aukos“ įvaizdį Lenkijos atžvilgiu.

⁴⁴ G. Dolff – Bonekämper, Liex de mémoire – liex de discorde. Les monuments historiques comme médium de communication sur les conflits en Europe, *Prospective :fonction du patrimoine culturel dans une Europe en changement, Recueil des contributions d'experts*

<http://www.coe.int/T/F?Coop%E9ration_culturelle/Patrimoine?Ressources/prospective_pd>[žr.2006.04.19].

Nr.2 *Neue Wache (Berlynas)*Nr.3 *Neue Wache (Berlynas)*

2.1.2 *Politinių santvarkų virsmai ir „nepageidaujami“ paminklai*

Įsigalėjęs kaip juridinė kategorija, istorinis paminklas ne tik buvo pajungiamas didingos nacijos praeities konstravimui, bet taip pat ir ideologiškai neparankios praeities neutralizavimui.⁴⁵ Tokį paminklą žymus italų mokslininkas Dario Gamboni įvardino kaip „nepageidaujamu.“⁴⁶ Toliau plėtodamas klasika tapusio veikalo apie vandalizmą autoriaus L.Reau idėjas, D.Gamboni išskyrė penkias pagrindines elgsenas su paminklais: 1) sunaikinimas, 2) užkasimas, paslėpimas, 3) kurios nors dalies sunaikinimas, ištrėmimas, 4) visiškas kūrinio pakeitimas, 5) pakeitimas dedikacijos ir simbolių. Pastaroji elgsena buvo vyraujanti. Revoliucijos metu buvo nutrinami bet kokie feodalizmo simboliai, tiek diduomenės, tiek stambiausios žemvaldės - Bažnyčios. Kita iš dažniausiai sutinkamų elgsenų – dekontekstualizacija, anot J.M. Leniaud, specifinis Prancūzijos paminklų politikos bruožas.⁴⁷ Buvę karaliaus dvarai verčiami muziejais, bažnyčios – turgaus halėmis. Tad ir paskelbimo istoriniu paminklu aplinkybė iš tiesų reiškė, kad objektas bus įpaveldintas stilistiškai, bet neretai praradęs pirminę utilitarią funkciją. Choay pateikia pavyzdį, kaip prancūzų revoliucionieriai, siekdami sumuziejinti istorinius paminklus, netgi svarstė iškiliausiuose panaikinti religinę funkciją, nes ji yra „lėta, nepastebima vandalizmo forma, kuri

⁴⁵ J.-M. Leniaud, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*, Paris : Mendes, 1992

⁴⁶ D.Gamboni, *Le renversement des monuments communistes et l'histoire des destructions d'oeuvres d'art, L'Alchimie du patrimoine*, Tolence : Editions de la Maison des sciences de l'homme d'Aquitaine, 1996, p.350..

⁴⁷ Kitose Vakarų valstybėse, pavyzdžiui, Anglijoje, dekontekstualizacija nebuvo pasiekusi tokio masto.

*sunaikins pastatą taip pat kaip ir brutalus nusiaubimas.*⁴⁸ Tos pačios D.Gamboni išskirtos elgsenos su paminklais periodiškai pasikartodavo atsirandant ar žlungant XX a. totalitariniams režimams. Spontaniškąjį vandalizmą vėliau lydėdavo nuosaikesnis, bet ne mažiau žalingas paminklų dekontekstualizavimas ir pirminės funkcijos panaikinimas. Sovietinėje Lietuvoje buvo naikinami arba nutrinami „reakcinės buržuazijos“ simboliai. Sugriuvus sovietinėms respublikoms įniršis taip pat pirmiausia buvo nukreiptas į buvusią santvarką liudijančius simbolius, grindžiant istorinio teisingumo siekiu. Pirmuosius bandymus reaktualizuoti sovietinius monumentus didžioji visuomenės dalis vertina priešiška. Tad, pasak D. Gamboni, lyginant su saugojimu, griovimo asociacija semantiškai labai dažnai ambivalentiška: pasikeitus aplinkybėms gali būti eliminuojama tai, kas buvo saugojama.⁴⁹ Taipogi egzistuoja ir tokia paminklų kategorija, kuri nepriimtina ir prie keleto politinių santvarkų. Kaip pavyzdį, apžvelgdama XX a. paveldosaugines praktikas Lietuvoje, R. Čepaitienė išskiria ypatingą grupę - dvarus, kuri „ideologiškai netilpo“ nei į vieną moderniosios Lietuvos kultūros istorijos vaizdinių.⁵⁰

Be totalitarinių režimų „nepageidaujamo“ paminklo problema iškyla ir vykstant etniniams konfliktams toje pačioje valstybėje. Pavyzdžiui, Serbija remia ortodoksų, bet neigia albanų paveldą.⁵¹

Tokiu būdu, istorinis paminklas (nors juridiskai „nepageidaujamas“ paminklas tokiu ir nelaikomas) nuo XVII a. pabaigos (pagal vandalizmo mastus) iki šių dienų išlieka „istorinių sąskaitų“ suvedinėjimo auka.

2.1.3 Nuo etnocentrizmo iki mesianizmo

Nors jau XIX a. pabaigoje prabilta apie vakarietiškojo identiteto krizę,⁵² kuriai fundamentalią traumą sudavė XX a. masinės žmogiškųjų ir materialinių resursų destruktijos, tačiau būtent pastarojo amžiaus antroje pusėje etnocentrinė istorinio paminklo prigimtis peraugo į globalią misiją. Ši vakarietiška misija, tarptautiniu sutarčių pagalba apima vis daugiau šalių, kurias pasirašo vis daugiau pasaulio valstybių. Kaip su ironija vaizdžiai apibūdina žymus prancūzų

⁴⁸ F. Choay, . *L'Allégorie du patrimoine*, Paris :Seuil, 1996, p.106-107.

⁴⁹D.Gamboni, Le renversement des monuments communistes et l'histoire des destructions d'oeuvres d'art, *L'Alchimie du patrimoine*, Tolence : Editions de la Maison des sciences de l'homme d'Aquitaine, 1996, p.351

⁵⁰ R. Čepaitienė. Požiūriai į kultūros paveldą dabarties Lietuvoje, *Kultūros paminklai*, 2002, Nr. 9, p. 13

⁵¹ M. Gravari-Barbas, Introduction, *Regades croisés sur le patrimoine dans le monde à l'aube du XXI siècle*, Sous le dir. Maria Gravari-Barbas et Sylvie Guichard-Anguis, Paris : Presse de L'Université de Paris-Sorbonne, 2003, p.14.

⁵² Pasak Froido, trys pagrindiniai narcisistiniai elementai lydėjo Vakarų žmogų, atliepdami vakarietiškąją istorinę ir politinę ypatybę bei galios pojūtį, bet visi trys ilgainiui buvo sudaužyti. Pirmasis tai padarė Kopernikas, teigdamas, kad žemė nebėra visatos centras, Antrąją sudaužė Darwinas, teigdamas, kad žmogus nebėra daugiau kūrinių centras, o trečiąją sudaužė pats Froidas, teigdamas, kad sąmonė, daugiau nebėra aukščiausias « Aš » centras, tai tik dalelytė nesąmoningojo (nepažinaus) žmonijos veidrodžio. *Cituota iš Philippe Nys, Paysage et patrimoine– Enjeux d'une question éco-symbolique , Propective :fonctions du patrimoine culturel en changement*

<http://www.coe.int/T/F?Coop%E9ration_culturelle/Patrimoine?Ressources/prospective.pdf> [žr.2006.04.19].

literatūros filosofas Régis Debray, 1972 m. UNESCO priėmus Pasaulio gamtos ir kultūros paveldo konvenciją (2005 m. - 178 pasirašiusios šalys-*aut. past.*⁵³), visa planeta tapo Vakarų paveldinės religijos konvertitais.⁵⁴ Vesternizacija tiek europiniame, tiek pasauliniame lygmeny kelia grėsmę išgalėti monokultūrai ir homogeniškam paveldui. Taip pat tai sulaukia iššūkių skirtingose šalyse. Pavyzdžiui, istorinio paminklo idėja kaip europietiško identiteto pamatas sunkiai pritampa Balkanų šalyse, turinčiose skirtingas verčių sistemas bei kultūrinės socializacijos ypatybes. Konfliktologijos kyla ir tokiose daugianacionalinėse Europos valstybėse kaip Šveicarija.

Ypač sunkiai istorinio paminklo idėja adaptuojasi buvusiose Vakarų kolonijinėse šalyse, kadangi ji buvo „nuleista iš viršaus“ (iš 200 didžiausių Afrikos muziejų, 113 buvo įkurti kolonistų). Tad paminklų apsauga išlieka pasyvi, likdama institucijų, o ne bendruomenės intereso dalimi.⁵⁵ Kitas istorinio paminklo keliamas disonansas – jo mesianizmas į skirtingą istorijos sampratą turinčius kraštus – Kiniją, Japoniją ir kt. Analizuodama Japonijos atvejį, F.Choay pastebi, kad šios šalies istorija – tai dinastijos istorija. Ten neprigijo tokie vakarietiški terminai kaip senasis ar modernusis menas - suvokiamas „gyvuojantis menas“.⁵⁶ Skeptiškai vertindama bandymus adaptuoti istorinių paminklų apsaugos praktikas, autorė teigia, jog „<...> tai tas pats kaip praktikuoti japonų arbatos gėrimo ceremoniją, ignoruojant japonų ryšį su gamta, šintoizmą, japonų socialinę struktūrą.“⁵⁷

Tokiu būdu istorinio paminklo idėja, anot Choay, negali tapti pasaulinės vizijos, mentaliteto dalimi.

2.1.4 Nuo istorizmo iki konsumerizmo⁵⁸

Kuriantis pilietinei visuomenei bei plėtojant decentralizavimo politiką, tolydžio stiprėja ir privatus sektorius, todėl istorinis paminklas, anksčiau turėjęs pagrįsti totalitarinę ideologiją, dabar turi pagrįsti rinkos ideologiją. Istorinis paminklas tampa paklausiu produktu.⁵⁹ Naujausiuose teisiniuose aktuose iškeliami ekonominė vertė.⁶⁰

⁵³ F. Berce, Des monuments historiques au patrimoine, *Les monuments historiques, un nouvel enjeu ?* Collection Droit du pl et naturel, Paris : L'Harmattan, 2004, vol. 1, p.25

⁵⁴ R. Debray, Le monument ou la transmission comme tragédie, *L'Abus monumentale?*, Actes des Entretiens du Patrimoine, Paris: Fayard, 1999, p.13

⁵⁵ A.Ouallet, Perception et réutilisation patrimoniale en Afrique, *Regades croisés sur le patrimoine dans le monde à l'aube du XXI siècle*, Sous le dir. Maria Gravari-Barbas et Sylvie Guichard-Anguis, Paris : Presse de L'Université de Paris-Sorbonne, 2003, p.30

⁵⁶ F. Choay, . *L'Allégorie du patrimoine*, Paris :Seuil, 1996, p. 11

⁵⁷ F. Choay... p. 20

⁵⁸ J.M.Leniaud išskiriama sąvoka, paveldo vartotojiškumui apibūdinti, žr in J.-M.Leniaud, *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*, Paris:Fayard, 2002,p. 143

⁵⁹ Philippe Nys, Paysage et patrimoine – Enjeux d'une question éco-symbolique, *Prospective :fonctions du patrimoine culturel en changement*

<http://www.coe.int/T/F?Coop%E9ration_culturelle/Patrimoine?Ressources/prospective.pd>[žr.2006.04.19].

⁶⁰ Plačiau žr. B.M.Feilden, J. Jokilehto, Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, Vilnius, 1998, p.20-23.

J.E.Tunbridge, G.J. Ashworth'as išskiria treją paveldo kaip išteklių panaudojimą. Kultūrinis išteklius - relikvas vertingas pats savaime ir dažniausiai sudaro muziejinius rinkinius. Politinis išteklius - paveldas naudojamas valstybės kūrimui, valstybingumo, vyraujančios ideologijos palaikymui. Ekonominis išteklius - paveldas produkto ar paslaugos pavidalu, kaip pagrindinis išteklius. Išaugusi turizmo industrija, atrinktus šaltinius paverčia produktais, kaitaliodami interpretaciją. Tai gali būti vadinama "įpakavimu". Interpretacija apibrėžiama kaip "pagrindinis pasakojimo apie vietą menas" Tai gali būti vadinama "įpakavimu". Interpretacija apibrėžiama kaip "pagrindinis pasakojimo apie vietą menas". Taigi svarbu yra kaip istorija bus transformuota, t.y., kokia ji bus papasakota tam tikram klausytojui. Pagrindinė transformacijos proceso idėja reiškia, kad iš esmės perduodami ne fiziniai paveldo komponentai, kaip pavyzdžiui istoriniai monumentai, bet nematerialios idėjos ir jausmai, tokie kaip fantazija, nostalgija, malonumas, pasididžiavimas ir panašiai, kurie yra perduodami interpretuojant fizinius elementus. Kai istorinės vietos ar artefaktai yra "parduoti", jų fizinė išraiška retai kada pakinta, tačiau gali būti manipuluojama jų suvokimu. Didžiausias prieštaravimas slypi tame, kad pagal šiuolaikinius rinkos dėsnius pinigėmis sumomis bandoma įkainoti neįkainojamą mokslinę ar estetinę vertę turinčius praeities relikvus.⁶¹

Jei XX a. pradžioje istorinio paminklo dekontekstualizavimas buvo labiau grindžiamas politiniais motyvais, tai amžiaus pabaigoje šis procesas toliau vyksta grindžiant rinkos sumetimais. Kaip ir anksčiau, tai ir dabar šis reiškinys labiausiai paliečia sakralinius objektus. Išaugus masiniam turizmui, bažnyčios tampa ne vien susikaupimo, maldos vieta, bet taip ir „estetine preke“ turistams, tokiu būdu užgožiant pirminės funkcijos išskirtinumą (pavyzdžiui, daug kur Europoje žmonės į bažnyčias įleidžiami kaip į muziejus perkant bilietą arba tokiose katedrose kaip Notre-Dame erdvė aiškiai suskaidoma į tikinčiųjų ir turistų.)⁶² Istorinių resursų eksploatacija neišvengimai žaloja patį paveldą. Pavyzdžiui, Atėnuose prie Akropolio kasdien išpilama didelė masė akmenukų turistams, o Egipte dėl lankytojų antplūdžio baigia nunykti Karalių slėnis.

Tokiu būdu pirminę istorinio paminklo intenciją – pagarbos praeičiai skatinimą pradeda užgožti hedonistinė intencija. Tačiau didžiausias šių intencijų disonansas pastebimas santykyje su skausmingojo istorijos palikimu. J.E.Tunbridge'o ir G.J.Ashworth'o išskirtas „katastrofu turizmas“, gali būti skatinamas prieštaringu motyvu: „mea culpa turizmas“ vedamas piligriminio kaltės motyvo, tapatumo paieškos motyvu grindžiamas turizmas, mažiau asmenišką edukacinis, susijęs su žinių siekiu, tačiau egzistuoja ir žemesniųjų instinktų vedami turistų motyvai, skatinantys paveldo gamintojus kuo labiau išryškinti prievartos ir kančios elementą. Kritikai tokį eksponavimą

⁶¹ J.-M. Leniaud, *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*, Paris:Fayard, 2002,p. 143

⁶² F. Choay...p.150

pavadino „sodomazochistiniu-pornografiniu turizmu.“ Žiaurumas šiandien gali būti išnaudojamas kaip pramoga. Pavyzdžiui, Pietų Afrikos Apartheido pritaikymas pramogoms arba Holokausto ir vergų prekybos istoriją liudijantys objektai, kurie paprastai būna susiję su milijoninėmis aukomis ir ilgaamžė atmintimi.⁶³ Nors smurtinio paveldo vietų kūrėjai, globėjai dažniausiai deklaruoja didaktinį motyvą, kaip žiaurią žmonijos pamoką, kuriai neturi būti leista pasikartoti, tačiau besikeičiant valdžioms, žiaurumo vietos gali būti perinterpretuojamos.

2.2 Monumentalumo krizė?

Istorinis paminklas ir monumentalumas – glaudžiai suaugusios sąvokos (lot. *monumentum* obeliskas, statula kokiam nors įvykiui ar nusipelnusiam asmeniui atminti). Istorinis paminklas kaip nacionalinį pasididžiavimą stiprinanti idėja turėjo būti « regimas », t.y. žavėti savo formų didingumu ir masyvumu. Pirmaisiais istoriniais paminklais klasifikuojamos gotikinės bažnyčios ne tik savo forma liudijo “prancūziškumo” ištakas, bet ir masyviais tūriais stiprino nacijos didybės jausmą. Etnologas Daniel'is Fabre į „gotikinį sąjūdį“ pažvelgęs iš sociopsichologinės perspektyvos, mano kad monumentalumas, administruojamas architekto Viollet-le-Duc'o buvo priešpastatytas socialiniam nuvertinimui, kuris sklandė virš Revoliucijos nuvargintos, stigmatizuotos ir apleistos miesto teritorijos.⁶⁴ Tačiau XIX amžių monumentalumo zenitu galima laikyti ne vien dėl inventorizavimo ar restauravimo prioritetų– ši idėja buvo užvaldžiusi įvairias kultūros sferas - dailę (Akademizmas), muziką (Vagneris).

Tačiau jau XIX a. pradinei istorinio paminklo sampratai, išimtinai deklaruojančiai „mūro“ monumentalumą, buvo mestas iššūkis, kai to meto buržuazijos rūpesčiu pradėti saugoti parkai. Vienas iš pavyzdžių – Fontainebleu miškas, XIX a. tapęs buržuazijos pasivaikščiojimų vieta ir daugelio dailininkų traukos objektu. Spaudžiama Napoleono III-jo administracija galiausiai pradėjo rūpintis apsauga. Tačiau ribotos to meto inventorizavimo taisyklės davė ironišką rezultatą – paskiri Fontainebleu medžiai į inventorių buvo įtraukiami kaip istoriniai paminklai.⁶⁵ Tik XIX a. pabaigoje pasirodė pirmieji įstatymai, reglamentuojantys parkų apsaugą.⁶⁶

XX a. vidury, sulig Venecijos chartija, buvo atrasta ir "mažoji" architektūra, G. Giovannoni manymu, reprezentuojanti žmones ir jų ambicijas geriau nei didingos pilys.⁶⁷ XX a. 7-8 dešimtmetyje žaibiškai išsiplėtus istorinio paminklo turiniui, išsiplėtė ir pavidalas, iššaukdamas

⁶³ Manipuliacija skaudingą atmintimi šiandien tampa viena iš intelektinių dikursų ašimi. Vienas paskutiniųjų darbų, sukėlusį dideles kontraversijas, yra Normano Finkelsteino darbas apie išnaudojamą žydų kančią. Žr. in: N.G. Finkelstein, „Holokausto industrija“. *Kaip išnaudojama žydų kančia*, Vilnius, 2004

⁶⁴ D. Fabre, L'ethnologie devany le monumeny historique, *Domestiquer l'histoire...* P.28

⁶⁵ Tuo tarpu JAV- priešingai, didesnis dėmesys buvo skiriamas gamtos paveldui (1872 m. įkuriamas pirmasis natūralus parkas Yellowstone), o pastatų klasifikavimas nebuvo labai išvystytas, in

⁶⁶ Monument historique

⁶⁷ Choay.. p.35

monumentalismo, šiuo atveju suvokiamo ir kaip gabaritiškumo ir kaip „medžiagiškumo“ (materijos) krizę. Dėka antropologijos, atėjo daug kasdienybės artefaktų, taip pat - nematerialioji substancija (dainos, legendos). Pasak R. Debray, nors istorinio paminklo kategorija ir simbolizuoja juridinę pergalę, tačiau kaip idėja jis pasiekia semantinę prarają. Sulig 1972 m. UNESCO pasaulio gamtos ir kultūros paveldo konvencija, paminklų apsaugos įstatymas pasiekė aklagatvį – šiandien viskas gali tapti paminklu - nuo aikštės iki virtuvinio peilio⁶⁸.

Europietiškoji sociokultūrinė atmintis ilgą laiką buvo nukreipta į akmenį ar į miesto sieną.⁶⁹ Tad Paryžiaus konvencija kaip „gelbėjimosi ratas“ gali būti tik toms šalims, kurių kultūra yra daugiau orientuota į substancinį (pavyzdžiui, Afrikoje daugelyje tautelių tik 20% medžiaginio paveldo.⁷⁰) ar gamtos (JAV) paveldą.

Istorinis paminklas, tapęs heterogeniškuoju paveldu, prarado konkretumo ribas. Tai ne tik apsunkina identifikacijos problemą, bet ir praktiniame lygmenį sukelia nemažą sumaištį. Kaip reikia saugoti nematerialųjį paveldą, kaip jį inventorizuoti? Todėl šių dienų teoriniuose diskursuose pradedama kalbėti apie posūkį atgal į monumentalumą.⁷¹ Prancūzų filosofas, rašytojas, Regis Debray pateikia naujas paminklų interpretacijos galimybes, išskirdamas tris paminklų tipus, pagal jų skleidžiamą simboliką: *paminklą-pėdsaką*, *paminklą-formą* ir *paminklą-pranešimą* (žr lentelę Nr. 2)

Lentelė Nr.2 Regis Debray paminklo simbolių reikšmių tipologizacija.

<i>Pavidalai</i>	Paminklas-pėdsakas	Paminklas-forma	Paminklas - pranešimas
<i>Sukūrimo intencija</i>	Utilitarinė	Etinė, estetinė	Etinė (memorialinė)
<i>Suteikta vertė</i>	Simbolinė	Kultūrinė, istorinė	Simbolinė
<i>Pavyzdžiai</i>	Gatvės, tranšėjos	Pilys, bažnyčios, parkai, sodai	Kipa, obeliskas, memorialinis paminklas

⁶⁸ Debray Regis, Le monument ou la transmission comme tragédie, *L'abus monumental?* Entretiens du Patrimoine, sous la pres. de Regis Debray, Paris: Fayard, 1998, p.

⁶⁹ W. Desimpelaere, Réflexion – Cohésion sociale, lien de proximité et habitat, *Prospective :fonction du patrimoine culturel dans une Europe en changement, Recueil des contributions d'experts* <http://www.coe.int/T/F?Coop%E9ration_culturelle/Patrimoine?Ressources/prospective.pd> [žr.2006.04.19].

⁷⁰ M. Gravari-Barbas, Introduction, *Regades croisés sur le patrimoine dans le monde à l'aube du XXI siècle*, Sous le dir. Maria Gravari-Barbas et Sylvie Guichard-Anguis, Paris : Presse de L'Université de Paris-Sorbonne, 2003, p.14.

⁷¹ Monumentalismo problematikai ir jo aktualizavimo galimybės paskirtas vienas iš Prancūzų kultūros ministerijos remiamos Entretiens serijos numerių, taip pat žymaus teoretiko ir paveldosauginko J.-M. Leniaud svarstymai, žr *in*

Paminklas-pranešimas yra susijęs su realiu ar mitologiniu praeities įvykiu. Jo pagrindinė paskirtis - įkvėpti jaunąją kartą ceremonijų metu, nes pasižymi stipriai išreikšta memorialine intencija. Šiam tipui nebūdinga meninė (dažnai tai serijinės gamybos objektai) vertė, nėra labai svarbi ir senoviškumo. Tai - pažeidžiamiausia grupė (vandalizmas).

Paminklas-forma – „monumentaliausias tipas“. Tai tipinis istorinis paminklas. Jam būdinga stipriai išreikšta meninė vertė. Dažnai tai iškilūs architektūriniai šedevrai, atspindintys religinę ar pilietinę intenciją.

Paminklas-pėdsakas neturi jokios etinės ar estetinės intencijos, nes buvo sukurtas tarnauti, o ne priminti. Tai tiesiog praeities dokumentas, turintis daugiau metaforinę (simbolizuoja jį supančią kasdienybę) vertę.

Išskleisdamas euristinę paminklų selekciją R. Debray kartu ir pabrėžia, kad paminklų privalumas prieš neapčiuopiamą paveldą yra tai, kad jų adresatas (ypač *paminklo-pranešimo*) - kolektyvinė atmintis, tuo tarpu kai paveldo adresatas – tik siaura grupė. Tačiau „monumentumas“ privalo turėti ribas, nes kitaip miestas, tapęs muziejumi – mirs, t.y, paveldinė sąmonė gali užblokuoti kūrybinę

2.3 Istorinės vertės krizė?

2.3.1 Istorinės distancijos ir istorinio informatyvumo problema

Verčių sistemos atsiradimas siejamas su kokybiškai nauja istorinio laiko samprata. Tačiau Renesanso epochoje praeities objektai domino ne tiek istorine, kiek savo menine verte, suprantama pagal to meto kanonus (iškeliamą antika, nuvertinama gotika), „Amžiaus patinos“ vertė atsiranda su Apšvietos epocha ir įsigali suklestėjus archeologiniams kasinėjimams. Nors istorinė vertė, šalia kitų iškeliamą jau pirmosiose istorinių paminklų instrukcijose XVIII a. pabaigoje, tačiau faktiškai ji neegzistavo iki XX a. pradžios, nes objektai buvo saugomi pagal nacionalinį kriterijų, o ne pagal istorinį ar meninį. „Gotikinis sąjūdis“ apėmęs XIX a. Vakarų Europą „pamiršo“ pagarbą kitiems istoriniams stiliams⁷².

Istorinė vertė, skatinanti saugoti paminklą visų pirma kaip istorijos informacijos šaltinį, dominuoja XX a. pradžios nacionaliniuose įstatymuose: Italijos(1909), Prancūzijos (1913), Anglijos(1913), Didžioji Britanija ir kt.) ir tarptautiniuose Europos įstatymuose (Atėnų chartija 1931). Pirmoji rimta teorinė refleksija istorinei vertei skiriama Alois'o Riegl'io veikale *Der Moderne Denkmalkultus*. Čia istorinė vertė kartu su atminimo ir senoviškumo vertėmis

⁷² Francois Bercé, La conservation des monuments, une mesure d'exception, labus..p.175

priskiriama memorialinės intencijos grupei. F. Choay, parašiusi įvadą prancūziškajam Riegl'io vertimui, teigia, kad būtent per istorinės vertės pagrindimą A.Riegl'is išryškino istorinio paminklo etnocentrišką prigimtį. *Istorikų tikslas - aiškintis visas prieinamas prasmes, kurias per laiką kintanti aplinka užsifiksavo paminkle.*⁷³

1964 m. Venecijos chartija sukėlė perversmą verčių sistemoje, išplėsdama istorinio paminklo turinio lauką nuo seniausių iki XX a. ypatingųjų objektų.⁷⁴ Pasak R. Debray, nykstant istorinei distancijai su įpaveldinamu objektu, dėmuo "istorinis" neturėtų daugiau klaidinti, nes istoriškumo vertė nebebūtina.⁷⁵ Taigi, Venecijos chartija buvo simboliniai vartai į postmodernistinę epochą su išnykstančia tradicine istorine samprata. Kaip vaidingai komentuoja F. Choay, <...>*tradicinis laiko sampratos nunykimas, paneigiant prisiminimų, skaičiavimo, loginio mąstymo, laukimo organišką trukmę, ištrina iš istorinio paveldo atminties matmenį. <...>pažangių visuomenių piliečiai nebesimoko mintinai nei datų, nei daugybės lentelių. Jų atmintis daugiau išvystyta praktiniuose reikaluose.*⁷⁶ Tokiu būdu, teigdama, kad tradicinė linijinė laiko samprata transformuojasi į dirbtines atminties abstrakcijas, Choay suabejoja istorine pastato ar pastatų kompleksų verte⁷⁷ Kaip atsvara Vis dėlto, Choay teigimu, istorinių paminklų atminties funkcija nėra visiškai ištrinta. Toks objektai kaip atstatytas Varšuvos senamiestis gyvuoja kaip replika, bylojanti apie žmonijos atmintį ir gali būti suvokiami kaip simboliniai paminklai.⁷⁸

Postmodernistine kritine refleksija į istorinį paminklą ir vertės pagalbą jo skleidžiamą istorinį informatyvumą išsiskiria D. Lowenthal'io svarstymai: „*Paminklai, festivaliai, devizai niekada nepadėjo istorijai. Jie saugojo klaidą. Jeigu istorija mokyklose formuoja kritišką požiūrį į istorinę asmenybę, tai paminklai vis dar atlieka jų „heroizacijos“ vaidmenį. <...> Monumentuose iškeliami vieni faktai, o užmirštami kiti, tokiu būdu praeitis juose tampa perdėm supaprastinta*⁷⁹

Tokiu būdu, Lowenthal'is kvestionuoja istorinio paminklo kaip praeities informacijos šaltinio patikimumą. Skirtingai nei istorikai, monumentai gali lengvai žongliuoti faktais. Nors laikas ir atstumas taip pat prisideda prie istorijos iškraipymo, tačiau istorikų principingumas gali

⁷³ Choay...p.75

⁷⁴ Venecijos Chartija, < http://www.international.icomos.org/charters/venice_f.htm [žr. 2006 02 30]

⁷⁵ Debray Regis, Le monument ou la transmission comme tragédie, *L'abus monumental?* Entretiens du Patrimoine, sous la pres. de Regis Debray, Paris: Fayard, 1998 p.147-ajame dešimtmetyje prasidėjusi tuometinio Prancūzijos kultūros ministro Malraux XXamžiaus objektų fiksavimo kampanija tarp pirmųjų įtraukė Le Corbusier kūrinis autoriui dar gyvam esant, taigi, nebepaisant istorinės distancijos. Žr: in X. Laurent, *Grandeur et misere du patrimoine. D'André Malraux à Jacques Duhamel (1957-1973)*, Paris :École nationale du Chartres, 2003, p.193

⁷⁶ Choay... p. 156

⁷⁷ Choay... p. 156

⁷⁸ Choay ...p. 18

⁷⁹ Lowenthal ...p. 342

būti lengvai patikrinamas. Tuo tarpu monumentai yra istorijos prieglauda nuo kritikų, nes čia nereikia erudicijos, užtenka skleidžiamo nuoširdumo⁸⁰

Kita aplinkybė, nemaža dalimi nulėmusi istorinės vertės nunykimą, yra senoviškumo vertės, siejamos su autentišku materijos išlikimu, įsigalėjimas. Kaip Rieglis ir numatė, ši senoviškumo vertė XX a. antroje pusėje tapo kultine verte. Gebėjimas įskaityti istorinio paminklo skleidžiamą praeities informaciją reikalauja specialaus pasiruošimo ar didesnio išprusimo, tuo tarpu įsigalėjus masinio turizmo industrijai, didelę reikšmę turi objekto išskirtinumas savo senoviškumu⁸¹. Tokiu būdu mokslinis-istorinis kriterijus lieka daugiau svarbus specialistams. Vakarų teoretikai, vertindami postmodernistinėje visuomenėje išivyravusį besaikį norą, nebetaikant atrankos kriterijų, kaupti viską, kas susiję su senoviškumo verte, pateikia vaizdingų apibūdinimų – „naujasis antikvarizmas“ (F.Choay), „paveldinė bulimija“ (P.Nora) ir pan. Šio reiškinių priežasčių Pierre Nora ieško mentaliniuose visuomenės pokyčiuose. Pasak autoriaus, modernioji greitai besikeičianti atmintis sąlygoja visuomenės karštligišką norą be atrankos kaupti prarandamos tradicinės atminties liudijimus.⁸²

2.3.2. „Nesantaikos“ vertės (*Streitwert*) problema

Žymi vokiečių mokslininkė, turinti ilgalaikę paminklų inspektorės patirtį, Gabi Dolff – Bonekämper, analizuodama paveldines tendencijas dabartinėje Vokietijoje, pastebi, kad „kolektyvinės atminties“ vietų įpaveldinimas dažnai sukelia verčių disonansus. Viena iš tokių vietų jau minėtas *Neue Wache* memorialas. Ilgą laiką neturėjusio didelės reikšmės pastato resemantizacija vėl tapo svarbi susijungus abiem Vokietijom⁸³ Todėl vyriausybės sprendimas įkurti tame pastate memorialą fašizmo ir militarizmo aukoms, visuomenėje sukėlė susipriešinimą. Taip *Neue Wache* tapo šalia „atminties vietos“ tapo ir „nesantaikos vieta“. Tokiu būdu autorė siūlo į Riegl'io sukurtą klasikinę verčių sistema įterpti naują – „nesantaikos vertę“ (*Streitwert*) Ši vertė ypatinga tuo, kad yra istorinės vertės pirmtakė. „Nesantaikos“ vertė yra „jaunos istorijos“, dar gyvos žmonių atmintyje vertė. Kai tik atsiranda didesnė distancija su praeitimi, ši vertė užleidžia vietą

⁸⁰ D.Lowenthal ... p.350

⁸¹ „Senoviškumo“ sąvoka labia dažnai spekuliuojama turistiniuose lankstinukuose ar giduose. Lankytinas objektas dažnai apibūdinamas kaip „seniausias“ iš savo kategorijos objektų. Todėl tokiose šalyse kaip Italija, turtinga antikiniu palikimu, itin išpopuliarėjo „stiklinio gaubto“ metodas. Tiesa, mažiau praprusęs turitas ir restauruotais ar atstatytais „mūrais“ žavisi kaip autentišku, „amžiaus patiną“ atspindinčiu reiškiniu. Įdomu būtų atlikti tyrimą, kiek žmonių Lietuvoje žino apie Trakų pilies „amžių

⁸² P.Nora....

⁸³ Pirmine funkcija pastatas turėjo simbolizuoti politiškai dar nesuvienytos Prūsijos vieningą pergalę prieš Napoleoną, žr. in G. Dolff – Bonekämper, *Liex de mémoire – liex de discorde. Les monuments historiques comme médium de communication sur les conflits en Europe, Prospective :fonction du patrimoine culturel dans une Europe en changement, Recueil des contributions d'experts*

<http://www.coe.int/T/F?Coop%E9ration_culturelle/Patrimoine?Ressources/prospective_pd>[žr.2006.04.19].

istorinei vertei. Tačiau buvimas abiejų verčių vienu metu sukelia disonansą. Kaip dar vienas iškalbingas pavyzdys pateikiamas Murette senamiestis esantis Drancy (šiauriniame Paryžiaus priemiestyje), pastatytas 1930 ir unikalus savo architektūra (tačiau vėliau tai buvo pagrindinė deportacijos vieta per nacių okupaciją. Taigi, istorinė vertė kaip unikalios pastato formos yra pozityvi, tačiau istorinė vertė skausminga. Tačiau, pažymi autorė, ilgainiui ši vertė bus suvokiama kaip informatyvi.⁸⁴

„Nesantaikos“ vertė yra aktuali iš Lietuvos situacijai, kai susiduriama su XX a. „smurtinio“ paveldo problematika. Vienas iš pavyzdžių – kontraversiškai vertinamas generolo Plechavičiaus atminimo įpaveldinimas Nekilnojamajame kultūros vertybių registre.

Taigi, „nesantaikos“ vertė tampa tikru iššūkiu paveldo švietimui, turinčiam pabrėžti šalia istorinių ir moralines vertes .

⁸⁴ Ten pat.

3. Istorinis paminklas Lietuvoje XX a. antroje pusėje

3.1 Istorijos paminklas sovietiniuose sąrašuose: „šeimininko“ ar/ir „mankurto“ pozicija?

3.1.1 Kontekstas

Paradoksalu, bet juridinės apsaugos proceso didesnę pagreitį inspiravo ne civilizacijos pasiekimai, bet anticivilizacinės suirutės. Okupacinė valdžia Lietuvoje pakartojo revoliucinės Prancūzijos prieš pusantrą šimto metų vykdytą kultūros politikos scenarijų, kai valdžia, viena ranka vadovavusi masiniams vandalizmo aktams, kita –leido pirmuosius apsaugos įstatymus, kurie dažnai buvo puiki priedanga neutralizuoti tikruosius ketinimus – istorinio paminklo *dekontekstualizavimą* ir valstybės kaip pagrindinio tarpininko tarp visuomenės ir paveldo įsitvirtinimą.⁸⁵

Sovietmečiu buvo užbaigtas prieškarinio Lietuvoje vangiai vykęs istorinio paminklo kaip juridinės kategorijos „iššventinimo“ procesas. Kas lėmė tokias aplinkybes?

Remiantis Dangiro Mačiulio analize, galima išskirti keletą priežasčių, lėmusių juridinio įteisavimo stabdį. Pirmą, nepriėmus paminklų apsaugos įstatymo, inventorizavimas vyko nenuosekliai (nors, pasak autoriaus, manyta, kad pagrindinį dėmesį skyrus inventorizacijai, greičiau išsispresiantis aksiologinė problema – aiškiau bus apibrėžtas pats apsaugos objektas.⁸⁶). Antra, nesant įstatymui, paminklų selekcijos klausimą lėmė konjunktūrinių klanų teikiami prioritetai. Tokiu būdu, muziejininkų žvilgsnis kryo į etnokultūrinį paveldą, o paminklosaugininkams labiausiai rūpėjo archeologijos paminklai⁸⁷.

Tikėtina, kad sovietinėje Lietuvoje ganėtinai vėlyvą sistemiškesnį paminklų tyrimą ir registravimą⁸⁸ lėmė lėtai vykusi komunistų partijos lituanizacija, nes tik suaktyvėjus šiam procesui“<...> imta labiau toleruoti lietuvių kultūrą ir atsiranda kultūrinio palikimo paveldėtojos ir istorijos proceso reiškęjos jausmas“⁸⁹ Kiek atlaisvėjusius kontrolės gniaužtus liudija ir tai, kad nuo 1963 m. paminklų apsauga pavedama rūpintis Kultūros ministerijai (tačiau Vyriausybė pasiliko teisę tvirtinti respublikinės reikšmės paminklų sąrašus), kuri savo ruožtu didžiausią paminklų apskaitos ir apsaugos krūvį perleidžia 1967 m. įkurtam padaliniui - *Mokslinei-metodinei kultūros*

⁸⁵J.-M.Leniaud, *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*, Paris, Fayard, 2002, p.23

⁸⁶D. Mačiulis, *Valstybės kultūro politika Lietuvoje 1927-1940 metais*, Vilnius, 2005, p.130

⁸⁷D. Mačiulis... p.133.

⁸⁸ Nors Kultūros paminklų apsaugos nuostatai Ministrų Tarybos buvo patvirtinti 1948m, tačiau pirmasis juridinis paminklų sąrašų tvirtinimas Lietuvoje įsibėgėjo tik 7-ame dešimtmetyje ⁸⁸ 1969 m. pirmą kartą buvo patvirtinti respublikinės reikšmės istorijos paminklų sąrašai (272 objektai ir kompleksai), o vietinės reikšmės – 1970m. (780 objektų ir kompleksų), plačiau žr: J.R.Glemža, *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p.27

⁸⁹ *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, Vilnius: Aidai, p.33-34

apsaugos tarybai (toliau Tarybai)⁹⁰. Vertingais pripažinti objektai buvo registruojami pagal vieną kultūrinės vertės lygmenį - *paminklas*; pagal tris visuomeninės reikšmės lygmenis: *vietinė, respublikinė, sąjunginė*; pagal penkias objektų rūšis: *istorijos, archeologijos, architektūros, urbanistikos, dailės*), kurios savo ruožtu dar buvo suskirstytos į 18 tipologinių grupių ir 45 tipologinius pogrupius⁹¹

Didžiausias santvarkos ideologijos reprezentantų vaidmuo teko istorijos paminklams. Būtent šis pogrupis turėjo labiausiai akcentuoti istorinę raidą ir tęstinumą, taip parodant, kad marksistinės idėjos nėra atsitiktinės⁹². Išskirtinį dėmesį istorijos paminklams rodo minėtas respublikinės reikšmės objektų tvirtinimas Vyriausybėje, tuo tarpu, kai kitų rūšių paminklų respublikinių sąrašų tvirtinimas ilgainiui buvo perleistas Kultūros ministerijai.⁹³ Be to, Vyriausybė privalėjo patvirtinti sąrašus siųsti dar vienai kontrolei – Maskvos.⁹⁴ Centrinė Vyriausybė vis atidėliojo siūlomų visąjunginės reikšmės paminklų tvirtinimą (manoma, kad tam įtakos turėjo ir Trakų pilies atstatymo skandalas), tad šis paminklų gradacijos laipsnis praktikoje neegzistavo.

Istorijos paminklų registravimu domėjosi, objektus aktyviai siūlė Partijos istorijos institutas. Istorinius objektų tyrimus atliko ir taipogi objektus siūlė sąrašui Mokslų Akademijos Istorijos institutas ir kitos įstaigos⁹⁵. Šios grupės paminklų reikšmingumo laipsnį rodo ir išvystytas ideologinis aparatas visuomenės švietimui. Buvo gausiai leidžiami specialūs metodiniai leidiniai⁹⁶, siekią išiskverbti net į mažiausią visuomenės ląstelę - šeimą⁹⁷. Paminklinė propaganda buvo viena iš pagrindinių *Kraštotyros draugijos* ir prie šios organizacijos veikusio *Paminklų apsaugos fondo* funkcijų. Šių įstaigų lėšomis buvo organizuojamos rajoninės šventės, viešosios paskaitos, užsakomi populiarinimo filmai, (pavyzdžiui, „Visuomenė ir paminklai“ (R. Šilinis)). Tai rodo, kad istorijos paminklo kaip ideologinio įrankio poveikiumi plačiajai visuomenei stiprinti buvo pajungtas platus medijų spektras. Šio proceso vertinimą aukščiausiu lygiu rodo 1965 m. Maskvoje

⁹⁰ J.Mardosa, *Istorijos paminklai ir jų apsauga*, Vilnius, 1976.

⁹¹ J.Bučas, A.Milinkauskienė, Lietuvos paveldotyros aktualijos Europos kontekste, *Kultūros paminklai*, 2002, Nr. 9, p.4

⁹² R. Čepaitienė, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005 p. 152. Ironiška, kad sovietiniai ideologai istorijos tęstinumo, nors ir iškreiptomis formomis, kartais paisė labiau nei jų amžininkai prancūzai. Pavyzdžiui, pirmųjų penkmečio planų statybose dominavusios Stalino pseudoistoriniai architektūros kanonai ideologiškai kur kas labiau pagrindė istorinį tęstinumą nei tuo pat metu Prancūzijoje Le Corbusier vadovautoje progresyvinei « naujojo gyvenimo būdo » architektūrinėje filosofijoje.

⁹³ Glemža..p.27 Tiesa, šalia respublikinės reikšmės istorijos paminklų tvirtinimo Vyriausybė taip pat kontroliavo ir respublikinės reikšmės architektūros paminklus. Matyt, nenorėjo, kad pasikartotų Trakų pilies skandalas.

⁹⁴ *Aut. pokalbis su J.R. Glemža* <2006-03-24>

⁹⁵ S.Pinkus, Kultūros paminklų apskaitą baigus, *Kultūros barai*, 1976, p.25

⁹⁶ P.vz.: A. Andriuškevičius *Istoriniai paminklai ir jų reikšmė jaunimo auklėjimui* (medžiaga lektoriui); *Istoriniai paminklai ir jų apauga*. Parengė J. Mardosa, Vilnius, 1976; Račkauskas K. *Visuomeninės paminklosaugos bruožai*, Račkauskas K., *Paminklai ir šeima*, 1985 Vilnius, 1961; L. Diržinskaitė. *Paminklai ir visuomenė*, Vilnius, 1982;

⁹⁷ Viename iš tokių leidinių – Račkausko *Paminklai ir šeima* (Vilnius, 1985) nevengta pasitelkti ir poezijoje dažnai naudojamą *personifikacijos* priemonę, siekiant labiau « prijaukinti » paminklus. Ta rodo viena iš iškalbingų Račkausko citatų: « Svarbu, kad šeimoje atsirastų noras pažinti paminklus, kas savaite ar mėnesį pabendrauti su jais » (p.3)

surengha sąjunginė konferencija, skirta istorijos ir dailės paminklų panaudojimo idėjiniam ir estetiniam gyventojų auklėjimui⁹⁸.

Sudarant klasifikavimo ir inventorizavimo tvarką buvo pasinaudota Vakarų Europos (Prancūzijos, Belgijos, Olandijos) patirtimi⁹⁹, tačiau skirtingai nei kai kurios Vakarų Europos valstybės, kurių įstatymuose istoriniai paminklai skirstomi į kilnojamuosius ir nekilnojamuosius¹⁰⁰, sovietinėse respublikose tai buvo tik nekilnojami objektai, kai tuo tarpu kilnojantieji išimtinai priklausė dailės paminklams (plačiau apie skirtumus žr: 3 lentelė)

Kaip ju minėta, skirtingai nei Vakaruose, istorinis paminklas sovietinėse respublikose buvo ne bendrinė kategorija, o jos (Kultūros paminklai) sudedamoji dalis. Todėl tokie objektai kaip bažnyčios – pirmieji gavę istorinio paminklo statusą Vakaruose (Prancūzija) – sovietiniuose sąrašuose buvo priskiriami architektūros paminklams¹⁰¹

Lentelė Nr. 3

Istorinis paminklas Vakarų Europoje		Istorijos paminklas Sovietų Sąjungoje
kategorija	bendrinė (visi paminklai)	rūšinė (viena iš 5 kultūros paminklų rūšių)
pavidalas	kilnojami ir nekilnojami objektai	nekilnojami objektai
turinys	platus objektai ir vietovės, turintys istorinę, meninę, visuomeninę reikšmę	konkretus (vietovės ir statiniai, susiję su svarbiais istoriniais įvykiais bei žymių žmonių gyvenimu ir veikla)
saugojimo intencija	estetinė, memorialinė, didaktinė	memorialinė, didaktinė-propagandinė

Kai kurie paveldo minties tyrinėtojai linkę akcentuoti ganėtinai lokalinį sovietinės Lietuvos paminklosaugos charakterį¹⁰². Pirmiausia jis išryškintas įstatymdavystės praktikoje, kai Lietuva ir keletas kitų sovietinių valstybių savarankiškai priėmė kultūros paminklų Kultūros paminklų apsaugos įstatymus, nors sąjunginiu lygmeniu tokio įstatymo dar nebuvo.¹⁰³ O kai buvo priimtas pastarasis, Lietuva vėl parodo pretenzijas į savarankiškesnę kultūros politiką, priimdama

⁹⁸ K. Račkauskas, *Visuomeninės paminklosaugos bruožai*, Vilnius, 1961, p.82

⁹⁹ М.Богуславский, *Культурные ценности в международном обороте*, Москва : Юрист, 2005, с. 77.

¹⁰⁰ Tos skirstymą pradėjo vienas anksčiausiai Vakarų Europoje priimtų Prancūzijos « istorinių paminklų įstatymas » (1913m) in: *Les monuments historique: nouvel enjeu?*, Paris:L'Harmattan, 2004, .p.5

¹⁰¹ Vienintelė išimtis Kražių bažnyčia, kurios vienintelės istorinė reikšmė buvo „pažangi „

¹⁰² Žr.: J.R. Glemža *Kilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*, Vilnius, 2002, p.27-29. Beje, mėgta akcentuoti paminklosaugos lokalinį charakterį ir sovietmečio leidiniuose, pvz.: J.R Glemža, Tikro šeimininko jausmas, *Tiesa*, 1968, Nr.279, p.2

¹⁰³ Glemža...p.28

15 papildomų straipsnių, nors už tai ir sulaukiama pastabų iš Kremliaus¹⁰⁴ Lokalinį ne tik Lietuvos, bet ir kitų sovietinių respublikų paminklų apskaitos pobūdį atspindi žymios sovietmečio paminklosaugos demagogės L. Diržinskaitės pateikti sovietinių respublikų paminklų statistiniai duomenys¹⁰⁵ (4 lentelė). Kaip rodo skaičiai, istorinių paminklų santykis kiekvienoje valstybėje ne tik kad neproporcingas, bet vietomis netgi itin kontrastingas (palyginkime: Lietuvos 10% ir Ukrainos 58%). Didžiausias procentas visoje Sąjungoje dailės paminklų, kurių, kaip žinome didžiausią dalį sudarė sakralinės vertybės¹⁰⁶, (45%) leidžia teigti, kad Lietuvos kultūros paminklų sąrašas nebuvo toks jau „raudonas“. Dailės paminklų skaičiumi Lietuva žymiai išsiskiria ir iš kitų dviejų Pabaltijo respublikų (pavyzdžiui, Estijoje dailės kūriniai sudarė viso labo 1% visų objektų). Kiek didesnis nei Lietuvoje, yra tik šių valstybių architektūros paminklų procentas. Kaip matyti, Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos sąrašuose dominavo istorijos ir archeologijos paminklai. Santykinai aukštą poziciją visose respublikose užėmė archeologijos paminklų grupė (Estijoje 71%). Galbūt todėl, kad archeologijos paminklų grupė buvo pati „neutraliausia“, t.y., mažiausiai pavaldi ideologijos varžtams. Turbūt nemažai lėmė ir plėtojama prieškarinio tradicija, kai archeologijos objektams buvo rodomas didžiausias dėmesys¹⁰⁷.

Statistinė lentelė rodo, kad Lietuvos kultūros paminklų sąrašas iš kitų sovietinių respublikų išsiskyrė ganėtinai lokaliu charakteriu. Santykinai negausų istorijos paminklų sąrašą buvę darbuotojai linkę vertinti kaip savotišką „žaibolaidį“, suteikusį didesnę laisvę registruojant kitų grupių paminklus¹⁰⁸ (žinoma, ateity būtini detalesni tyrimai, kokie paskirų buvusių sovietinių respublikų paminklosaugos ypatumai lėmė vienokį ar kitokį procentinį pasiskirstymą tarp grupių).

¹⁰⁴ Iš *Aut. pokalbis su J.R. Glemža* <2006-03-24>

¹⁰⁵ L. Diržinskaitė. *Paminklai ir visuomenė*, Vilnius, 1982

¹⁰⁶ Žinoma, « sakralinės vertybės »-įvardinimas, žiūrint iš dabarties pozicijų iš dabarties pozicijų. Tuo metu tai buvo « pažangesnis » apibūdinimas – dailės paminklai. Įdomu tai, kad, skirtingai nei bažnyčių aprašuose, iš religinių paveikslų aprašų neišnyko pažyminy „šventas“.

¹⁰⁷ Atskiras klausimas, kokia dalis tų archeologijos objektų po mokslinių ardomųjų tyrimų išsaugojo mokslinę vertę.

¹⁰⁸ Autorės pokalbis su Jonu Mardosa [2006 04 15]

Lentelė Nr. 4

Kultūros paminklai sovietinėse respublikose 1982m.					
Respublika	Iš viso paminklų įskaitoje	Istorijos	Archeologijos	Architektūros	Dailės
Lietuva	10.569	1.052 10%	3.367 32%	1.033 10%	4.763 45%
Latvija	6.992	2.451 35%	2.111 30%	1.116 16%	1.314 19%
Estija	6.329	907 14%	4.500 71%	757 12%	74 1%
Baltarusija	10.789	7.088 66%	2.777 25%	319 3%	605 6%
Ukraina	70.706	40.967 58%	18.927 26%	3.953 6%	6.861 10%
Rusija	30.758	13.368 43%	8.085 26%	8.529 28%	776 3%

3.1.2 Formos ir turinio vienaarūšiškumas

Istorijos paminklai buvo skirstomi į 5 tipologines grupes: darbo, gamybos ir technikos paminklai; visuomenės ir valstybės santvarkos; klasių kovos ir revoliucinio judėjimo; karo istorijos paminklai; mokslo ir kultūros paminklai. Nors vienas iš istorinio materializmo tikslų - pabrėžti klasių kovą ir gamybinius santykius, taip aukštinant darbo liaudį¹⁰⁹, darbo ir technikos paminklams – mažiausias dėmesys (respublikiniuose sąrašuose jų - vos kelios pozicijos; plačiau žr: 4 lentelę). Šių objektų padaugėja tik vėlesnių dešimtmečių sąrašo papildymuose, kai buvo pradėta fiksuoti vėjo ir vandens malūnai, įrašoma daugiau tiltų.¹¹⁰

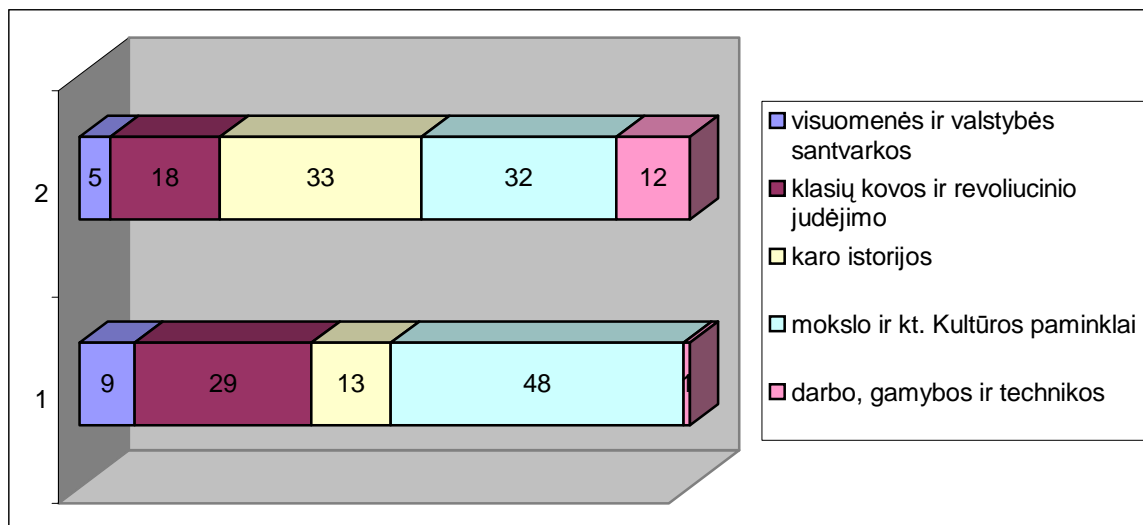
Kaip matyti lentelėje, nors respublikinės reikšmės paminklai buvo laikomi labiau prestižine kategorija nei vietiniai, tačiau dėmesys kultūros ir mokslo paminklams lenkia visuomenės santvarkai ar karo istorijai skirtus pogrupius.

¹⁰⁹ Z.Ivinskis, Lietuvos ir kitų baltų praeitis sovietiniame aiškinyje, Tremties istorikų uždaviniai, *Europos lietuvis*, 1957, Nr.33. p.2

¹¹⁰ Šiliniene...p.26.

Lentelė Nr. 4

Istorijos paminklai iki 1986m. (1-respublikinė r. 2- vietinė r.)

Iš kitų rūšių istorijos paminklai išsiskiria formos vienaarūšiškumu. Vyraavo dvi pagrindinės grupės – namai (pastatai, sodybos), dominavę respublikiniuose sąrašuose (121 paminėjimas arba 53%) ir kapai (kapinės), vyravę vietiniuose sąrašuose (383 paminėjimai arba 49%). Nedidelis skaičius skiriamas paminkliniams akmenims, piliakalniams, aikštėms.

Atsižvelgiant į vyravusią paminklų sandarą, juos, iš esmės galima laikyti greičiau *istoriniais-memorialiniais*. Skirtingai nei Vakaruose, kur istorinis paminklas nebūtinai turėjo būti surištas su įvykio vieta (pavyzdžiui, laisvės paminklai), sovietinėje sistemoje paminklas turėjo aiškų lokalizacijos pobūdį, tai yra ženklo tikslų mūšio, žuvimo ar asmenybės veiklos vieta. Ši *in situ* taisyklė buvo apeinama tik pavienėmis išimtimis, kaip antai registruojant Lenino paminklą-importinį liejinį pagal Tomskio sukurtą šabloną.¹¹¹ Kitų, viešosiose erdvėse stovinčių monumentų, nors ir skirtų žymiesiems ideologams (Marksui, Engelsui...), istorinė vertė nebuvo nustatyta, remiantis tuo, kad Lietuva – nebuvo jų veiklos vieta. Nefigūravo šiems ideologams skirti paminklai ir dailės objektų sąrašuose.

Atsižvelgiant į statistinius rodiklius, galima teigti, kad istoriniai paminklai sovietmečiu atspindėjo istorinės istoriografijos principą – pagrindinis dėmesys skiriamas politinių įvykių ir išskirtinių asmenybių įamžinimui. Kita vertus, menkas dėmesys darbo paminklams „ignoravo“ ir marksistinės istorijos principą – pabrėžti liaudį kaip reikšmingiausią varomąją istorijos jėgą, nors šią spragą buvo bandoma kompensuoti fiksuojant masinių žūčių ar streikų vietas. Etnografiniai paminklai fragmentiškai buvo fiksuojami dailės ir architektūros, bet ne istorijos paminklų sąrašuose. Agrarinės kultūros tradicijos įpaveldintos tik negausiuose vandens malūnuose. Visa tai

¹¹¹ Tačiau šią išimtį galbūt įtakojo ir tai, kad paminklas figuravo dailės sąrašuose, šalia nurodant objekto istorinę vertę. D.175

rodo ir istorinio paminklo turinio vienaarūšiškumą. Vyravo ideologinę ir/ar profesinę tapatybę simbolizuojantys objektai, neatspindėta regioninė tapatybė.

3.1.3 *Monumentalusis istorijos falsifikavimas*

Tačiau tokias pozityvistines paminklų apskaitos tendencijas menkina paradoksalusis 7-asis dešimtmetis, kai įsibėgėjęs paminklų registravimas ir pirmųjų sąrašų tvirtinimas sutapo su naująja ateizmo banga, kuri po nedidelės „pertraukos“ atnaujino pokario Lietuvos miestus sukrėtusį paminklų naikinimo vaju. Masiškai buvo naikinami „užsilikę“ ideologiškai pavojingi paminklai provincijoje. Kaip rodo istorikų atlikti tyrimai, miesteliuose ir kaimuose esančių kryžių, koplytėlių ir paminklų su Nepriklausomybės simbolika ypatingai daug buvo sunaikinta 1961-1967 m. laikotarpiu. Griovimo iniciatoriai dažnai būdavo ne tik rajonų „partkomo šulai“, bet ir kolūkių pirmininkai, taip pat mokytojai ar netgi savavališki traktoristai.¹¹² Ypatingą ideologiškai netinkamų paminklų naikinimo pagreitį sukeldavo ir grandiozinės viešosios akcijos, kaip antai pasiruošimas Spalio revoliucijos 30 ar 50-mečiui, kur viešųjų erdvių ir kapų tvarkymo darbuose dalyvaudavo daugybė žmonių.¹¹³ Ne vienas paminklas, kaip rodo Meškuičių Laisvės paminklo likimas, buvo perdaromas į TSRS karių paminklus, tiesiog pakeičiant simboliką.¹¹⁴

Šalia formos klestėjo ir turinio falsifikacija. Tarybos posėdžių archyvai parodo, kad gana dažnu atveju pritrūkus faktinių duomenų būdavo pasiremama keliais paliudijimais ar, kaip šiandien prisimena buvę darbuotojai, būdavo atvejų, kai apsieidavo ir be jų, vadovaujantis vien tik nuogirdomis¹¹⁵.

Falsifikavimo metodas dažnai buvo taikomas fiksuojant tarybinių partizanų lokalizacijos objektus. Pasitaikydavo netgi skandalingų „kuriozų“, kai ekspeditoriai surinkdavo duomenis apie „ne tų“ partizanų žemines. Vienas iš pavyzdžių – respublikinės reikšmės „Keršytojo“ partizanų būrio žeminė (JR169), kuri, remiantis vieno eigulio liudijimu, buvo supainiota su gerai išlikusia pokario rezistentų - Būtigeidžio būrio slaptaviete. Nors „klaida“ ir buvo skubiai ištaisyta, ir objektas toliau figūravo sąrašė ankstesniu apibūdinimu, bet realiai tokia žeminė neegzistavo.¹¹⁶ Faktų falsifikavimo ar pritempimo atvejai suintensyvėdavo švenčiant jubiliejus ar keičiantis Partijos sekretoriams, kai norint įtikti buvo įrašomi jų partizaninę praeitį turintys liudyti objektai, nors ir medžiagiškai neišlikę.¹¹⁷

¹¹² *Pastaba*: Ko gero esminis sovietinės ir dabartinės paminklų politikos panašumas – juridinės apsaugos ir praktinių veiksmų neatitikimas. Jeigu sovietmečiu ateizmo vardu vietinis kolukio vadukas galejo žaloti paminklą faktiškai nebaudžiamas, analogiškai šiandien, laisvojo liberalizmo dvasioje taip pat elgiasi objekto savininkas – verslininkas.

¹¹³ K.Račkauskas. *Visuomeninės paminklosaugos bruožai*, Vilnius, 1961, p.85.

¹¹⁴ *Nukentėję paminklai*, p.168

¹¹⁵ Autorės pokalbis su Jonu Mardosa [2006 04 15]

¹¹⁶ Autorės pokalbis su Jonu Mardosa [2006 04 15].

¹¹⁷ Autorės pokalbis su Jonu Mardosa [2006 04 15].

Po Trakų pilies „skandalo“ didesnę valdžios apynasrį jautė ir paminklų sąrašų sudarinėtojai.¹¹⁸ Todėl nesvarstant buvo traukiami faktiškai visi, ne tik istorinius tyrimus atliekančių institucijų, bet ir vietinių vadukų iniciatyva siūlomi paminklai, aukštinantys partijos istoriją, nors kai kurių tiksliai istorinei lokalizacijai neretai ir pritrūkdavo faktinių duomenų. Pavyzdžiui, būta nurodymo į sąrašus įtraukti I-ojo LKP suvažiavimo I-mojo posėdžio vietą, bet sunku buvo ją nustatyti, nes dėl griežtos tuometinių dalyvių konspiracijos nebuvo duomenų. Galiausiai vieta buvo vis tiek nurodyta, pasiremiant keliais pasakojimais.¹¹⁹

3.1.4 „Pragaištingas“ ir „išganingas“ nenuoseklumas

J. Bučas ir J. Varnauskas, vertindami sovietinį paminklų sąrašą, prieina išvados, kad jis buvęs akivaizdžiai tendencingas ir klastojo istoriją.¹²⁰ Iš tiesų galima sutikti su jų teiginiu. Tačiau vieno įrodymo, tegul ir svaraus pateikimas, tarsi iš anksto angažuoja autorius kategoriškai neigiamam sąrašų vertinimui ir nenorui pastebėti ir pozityvesnių niuansų. O niuansų iškyla pakankamai rimtų, kad net sudaro prielaidą kvestionuoti autorių išvadą, kad už sąrašo rengimą atsakingos institucijos tebuvo pasyvios partijos instituto reikalavimų vykdytojos.

Pirmas niuansas, atsispindintis jau pirmajame sąrašo puslapyje, yra užrašas – *tarnybiniam naudojimui*. Ši paskirtis, anot J. Bučo, aiškiai parodo, kad sąrašas ignoravo esminę vertybių apsaugos nuostatą, kad apsauga be viešojo pažinimo yra neprasminga.¹²¹ Tačiau J. Glemžos teigimu, pirminė sąrašo sudarytojo užmačia – kaip tik buvo skatinti viešąjį pažinimą, tačiau jau spausdinamą 3500 egzempliorių leidinį pasiekė „cenzūra“ iš Maskvos. Pretekstas – pernelyg didelė sąrašo dalis skirta „kulto“¹²² ir kitiems abejotiniems objektams. Po ilgų svarstymų spausdinimo nenutraukė, tačiau veikalas negalėjo būti parduodamas. Visgi, pasak pašnekovų, beveik kiekviena viešoji biblioteka turėjo šį leidinį.¹²³

Kitas svarbus niuansas - kontroversiškos detalės sąrašė. Tiesa, kad sąrašas visų pirma tarnavo partijos instituto poreikiams ir šios įstaigos pateikti siūlymai besąlygiškai buvo įtraukiami. Didelė dalis dėmesio skiriama darbininkų judėjimui, Laikinosios Kapsuko vyriausybės, Armijos išvaduotojos laikotarpiams ir partinių šulų įamžinimui. Ypač „raudonas“ buvo vietinių istorijos

¹¹⁸ Aut. pokalbis su J.R. Glemža <2006-03-24>

¹¹⁹ Č. Bauža . 1918-1919 m. Revoliucijos memorialinės vietos Lietuvoje, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1985, T. 7., p.72

¹²⁰ J. Bučas, Ar mus tenkina buvęs sąrašas?, *Naujasis dienovidis*, 1993, Nr. 31, p.13.

¹²¹ Paimta Bučo citata iš R. Čepaitienė, *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*, Vilnius, 2005, p. 195.

¹²² Kaip rodo lentelė, Lietuva išsiskyrė iš kitų sąjunginių respublikų dailės paminklų skaičiumi, kurių daugumą sudarė sakralinis paveldas.

¹²³ Aut. pokalbis su J.R. Glemža <2006-03-24>. Bene didžiausia sąrašo sudarytojų klaida buvo ta, kad prie kilnojamųjų vertybių kruopščiai nurodydavo jų pagaminimo medžiagas ir buvimo vietą. Žinant to meto „ baudžiamumo“ už vertybių vagystes lygį, nenuostabu, kad jų buvo išgrobstyta.

paminklų sąrašas, kur buvo fiksuojama ne tik kiekvieno miestelio ar gyvenvietės karių kapinės, bet ir pavieniai kapai ar žuvimo vietos. Tačiau valstybinės reikšmės istorijos paminklų sąrašuose, kurie, kaip žinia, buvo reprezentatyviausi ir tvirtinimui siunčiami į Maskvą, galima aptikti stebėtinų disproporcijų. Pirmiausia stebina santykis tarp raudonarmiečių ir XIX a. sukilimų dalyvių įamžinimo. Pirmajai grupei respublikinės reikšmės sąrašuose skiriamos 24 pozicijos (sudėjus kartu armijos karius, tarybinius didvyrius ir partizanams atminti skirtus objektus), kai tuo tarpu sukilimo dalyviams¹²⁴ skiriamos 26 atmintinos vietos. Išeitų, kad sukilimo dalyviams buvo skirtas didesnis dėmesys nei raudonajai armijai, nes pirmųjų respublikinę vertę turėjo ne tik stambios žuvimo vietos, bet ir gatvelės, kur vyko susišaudymai su caro valdžia, įkalinimo vietos.

Istorijos paminklų sąrašo disproporcijos atskleidžia tam tikrą inventorizavimo nenuoseklumą, rodanti, kad sistemai labiau rūpėjo konkretūs objektai, o ne jų skaičiaus proporcijos.

Tačiau tos skaičių disproporcijos itin charakteringos vertinant santykį tarp ideologiškai „stipriau“ ir „silpniau“ motyvuotų objektų. Kai kuriai atvejais tas santykis atrodo netgi paradoksalus. Ypač tai pasakytina palyginus žuvusiųjų pokaryje „nuo buržuazinių nacionalistų“ rankos ir 1918-1920 m. Nepriklausomybės kovų objektus. Priešingai nei tarybinių partizanų žeminės, nė vienas pokario sribams atminti skirtų objektų nebuvo įvertintas respublikine reikšme. Be to ir vietiniuose sąrašuose figūruoja stebėtinai mažas objektų skaičius – vos keli paminėjimai.¹²⁵ Matyt, net ir už tokių objektų traukimą atsakingos partijos požiūriu, sribų atminimo „įpaminklinimas“ savo reikšme neprilygo tarybinių partizanų. Stebėtina, kad kur kas didesnis skaičius ideologiškai silpniau motyvuotiems objektams - Nepriklausomybės kovų su lenkais ir bermontininkais bei Klaipėdos sukilėlių (pastariesiems suteikta respublikinė reikšmė - 121) įamžinimas. Iš viso 1973 m. į sąrašą priskaičiuotina dešimt Nepriklausomybės kovų pozicijų.¹²⁶ Žinoma, galima teigti, kad antipilsuckinės ir antivokiškos kovos ideologiškai buvo vertinamos kaip pažangios, tačiau pokario griovimų kontroversijos rodo ką kitą. „Nukentėję paminklai“¹²⁷ atskleidžia, kad 7-tame dešimtmetyje tokie paminklai naikinti dėl akivaizdžios valstybinės simbolikos, patriotinių tekstų. Taigi, į sąrašą pakliuvo tik „paskutiniai mohikanai“, stebuklingu būdu atlaikę 7-to dešimtmečio naikinimo vaju. Charakteringiausias pavyzdys – Lietuvos karių kapas Giedraičiuose (Molėtų rajonas) Paminklas buvo kelis kartus apšaudytas sribų. 7-ame dešimtmetyje vietos valdžios nurodymu bandyta paminklą nugriauti traktoriumi. Pasak

¹²⁴ Sukilimo versijos pateikimas dar kartą paliudija kaip nuosekliai buvo prievartaujami istoriniai faktai

¹²⁵ JR 431, JR 525, JR 551

¹²⁶ JR 45, JR 407, JR 439, JR 502, JR 506, JR 599, JR 602, JR 628, JR 704 in ;

¹²⁷ Žr. *Nukentėję paminklai*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

liudininkų ant paminklo buvo užmestos grandinės, tačiau jos nutrūko. Vėliau buvo paskelbtas istorijos paminklu (IR196) ir restauruotas.¹²⁸

Tačiau tam tikrą valdžios atsargumą rodo Nepriklausomybės kovų objektų fiksavimas vietinės reikšmės sąrašuose, kuriuos, kaip minėta, tvirtindavo Kultūros ministerija. Taigi šie sąrašai nebuvo siunčiami budriam patikrinimui į Maskvą. Pateikėjų duomenimis, ne vieno Nepriklausomybės kovas menančio objekto išlikimas didžia dalimi priklausė nuo rajono vyriausiojo architekto asmenybės.¹²⁹ Jo dėka iškeltais estetiniais kriterijais galėjo būti „neutralizuojamas“ objekto skleidžiamo nepageidautinos ideologijos krūvis.

Panaši politika buvo vykdoma ir su didžiųjų kunigaikščių monumentais. Du kartus bandyta griauti ir Vytauto paminklą Perlojoje. Pasak liudytojų, pirmą kartą apjuosė grandinėmis ir traukė arkliais, kitąkart bandė griauti traktoriumi. Susirinkę perlojiečiai paminklą apgynė. Buvo prašoma LKP Varėnos rajono kito leidimo susprogdinti. Jo negavus, paminklas išliko. 1971 m. paskelbtas vietinės reikšmės dailės paminklu.¹³⁰ Tai vienas iš pavyzdžių, rodančių, kad tie kunigaikščių paminklai, kurie atsilaikė per 7-tojo dešimtmečio paminklų „valymus“ vėliau rado „užuovėją“ vietinės reikšmės dailės paminklų sąrašuose. Ironiška, kad sovietmečiu persekiotų „vytautinės“ simbolikos sąrašuose užfiksuota kur kas daugiau nei lenininės. Jeigu, 1973 m. dailės objektų sąrašė galima aptikti septynis Vytautui skirtus objektus (iš jų 2 respublikinės reikšmės)¹³¹, tai Leninui rasime tik vieną paminėjimą – Tomskio paminklą Vilniuje, kuris fiksuojamas kaip respublikinis dailės ir istorijos objektas Taigi, Leninio skulptūra sovietmečiu išstūmusi iš viešųjų erdvių Vytauto, juridiskai buvo silpniau saugoma nei pastaroji. Matyt, estetiniai kriterijai kai kuriuos to meto kultūros darbuotojus veikė kur kas stipriau nei ideologiniai. Tad ir pagal Tomskio šabloną nulieto Lenino įtraukimas greičiausiai buvo su pataikavimu Maskvai susijusi išimtis, nes dabartinių menotyrininkų vertinimu, tuo metu aikštėse jau pasirodė kur kas aukštesnio meninio lygio „lietuviškieji“ Leniniai.¹³²

Vienas didžiausių tokio „neapdairumo“ akibrokštų - buvusio Lietuvos banko rūmų frontono skulptūrinė grupės istorija. Banko rūmų frontone 1926 m. buvo įkomponuota Kajetono Skėriaus sukurta 4 figūrų skulptūrinė grupė, simbolizuojanti jėgos ir darbo harmoniją. 1956 m. remontuojant rūmus, ją rengtasi nugriauti, nes skyde buvo Vyčio ir Gedimino stulpų bareljefai. Buvo atsiklausta vyriausybės – M. Šumausko, kuris pataręs palikti viską kaip buvę – „nekiršinti žmonių“. Restauruotas kūrinys buvo įtrauktas į respublikinės reikšmės sąrašą (DR 348). Ir tik

¹²⁸ *Nukentėję paminklai.*

¹²⁹ *Aut. pokalbis su J.R. Glemža <2006-03-24>.*

¹³⁰ *Nukentėję paminklai.* Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, 21

¹³¹ Respublikinės reikšmės – 164, 1076 ; vietinės – 48, 950, 999, 1802, 2305

¹³² *Skulptūra 1975-1990*, Vilnius:Aidai, 1997,p.37-56

1974 m. skydas su valstybės simboliais buvo uždengtas gelžbetoniniu kevalu. Manoma, kad simboliai taip ilgai neužkliuvo todėl, kad aukštai įkomponuotas kūrinys buvo sunkiai įžiūrimas¹³³

Tam tikrą su nenuoseklumu persipynusį „atšilimą“ rodo ir kitų lietuviškajai ir net regioninei tapatybei svarbių objektų įtraukimas – aikštės Kaune, kur 1924 m. įvyko pirmoji Lietuvos dainų šventė¹³⁴ ar Vinco Grybo paminklo „Žemaičiui“ Raseiniuose.¹³⁵ Asmenybių faktorius lėmė ir kai kurių tarpukario veikėjų «prakišimui» pagalbėjo sąrašo sudarymo metodika, besiremianti principu: «jei yra numeris, turi būti ir objektas». Dažnai tie numeriai «atsilaisvindavo» perkėlus revoliucionierių ar partizanų kapus. Tuomet pasitaikydavo proga nepastebimai įtraukti keletą ideologiškai neutralių prieškarinio veikėjų. Taip į vietinės reikšmės sąrašą be Tarybos balsavimo pateko kalbininko Antano Vireliūno kapas (179), Mykolo Riomerio gimtinė (537) ir kiti objektai.¹³⁶

Vėlesniuose sąrašo papildymuose jau buvo didesnis dėmesys skiriamas ir etninių mažumų paminklams, tiesa, apibūdinimais (etnografinės kapinės) „neutralizuojant“ konfesinę priklausomybę. Buvo įtrauktos XIX-XX a. karaimų kapinės Trakuose ir to paties laikotarpio totorių kapinės Keturiasdešimties totorių kaime (Vilniaus raj.).¹³⁷ Fiksuojamos ir XIX-XX a. Mažosios Lietuvos kapinės Vanaguose, Antanaičiuose, Misiniuose, Šilutės evangelikų kapinės.¹³⁸

Vidinis paminklų apskaitos nenuoseklumas, išskylęs analizuojant pavyzdžius sąrašuose, buvo tampriai persipynęs su išoriniu nenuoseklumu – institucijų veikla. Viena iš priežasčių, inspiravusių tą nenuoseklumą – griežtesnio funkcijų pasiskirstymo stygius institucijose. Neretai tos pačios institucijos vykdė visas funkcijas, t.y., buvo neatskirtos apskaitos, projektų derinimo, leidimų išdavimo ir kontrolės sritys¹³⁹. Taigi paminklų apskaita neretai vyko kontrasto principu – arba neselektyviai fiksuojami vienuarūšiai objektai arba iš viso nefiksuojami. Nenuoseklūs tyrimai palikdavo spragas. Neretai įtraukiami ir nesiremiant moksliniais tyrimais arba remiantis abejotiniais. Tai ypač ryškiai atspindėjo archeologijos paminklų sąrašė, kai į jį įtraukta daug objektų, jų neaplančius ir neapžiūrėjus jų vietoje, o tik remiantis literatūra, žodine informacija, iškarniniais nepatikslintais šaltiniais. Neretai tas pats paminklas į sąrašą buvo įtraukiamas kelis kartus.¹⁴⁰ Panaši tendencija vyravo ir fiksuojant istorinius paminklus. Archyviniai šaltiniai rodo, kad nenuoseklus ir neselektyvus partinių šulų gyvenimo ir veiklos objektų fiksavimas neretai buvo toks pat atmestinas kaip ir privalomųjų Markso, Engelso ar Lenino citatų vartojimas istoriniuose

¹³³ *Nukentėję paminklai*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p.60

¹³⁴ Respublikinės reikšmės istorijos paminklų sąrašo 119 pozicija.

¹³⁵ Tiesa, kai kurių tyrinėtojų manymu, šis paminklas išliko tik todėl, kad jo autorius tapo fašizmo auka

¹³⁶ Pokalbis su Jonu Mardosa

¹³⁷ B. Šilininė, R. Olišauskas, Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo papildymas, *Muziejai ir paminklai*, 1983, Nr.5, p.25

¹³⁸ Ten pat.

¹³⁹ Glemža. J. R.p.30

¹⁴⁰ Barauskaitė I, Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys, *Muziejai ir paminklai*, 1991, Nr. 9, p.84

veikaluose. Ypač gerai tai charakterizuoja kone anekdotinis pavyzdys su Sniečkui skirtais memorialiniais objektais. Prieš pat sąvado išleidimą apskaitos institucijas sukrėtė skandalas. Spaustuvėje esančio leidinio platinimas buvo sustabdytas gavus Partijos instituto „reviziją“ dėl Sniečkaus memorialinio namo registravimo ne kaip respublikinės, o kaip vietinės reikšmės paminklo, juolab, kad tame pačiame leidinyje visi Gedvilo veiklą atspindintys objektai - respublikinės reikšmės. Klaida netrukus buvo ištaisyta, o apskaitą vykdančios institucijos gavo griežtą papeikimą¹⁴¹.

Atmestiną vadovaujančių institucijų požiūrį į savo darbą rodo ir nesugebėjimas suvienodinti per tris dešimtmečius publikuotame sąrašė esančios paminklų numeracijos su Ministrų Tarybos patvirtintu ankstesniu sąrašu. Taigi, pasak buvusios Metodinės Tarybos ilgametės pirmininkės, visą sovietmetį buvo naudojama juridškai negaliojančia numeracija¹⁴².

Perdėm centralizuota sovietmečio paminklosauga nesugebėjo užtikrinti ir į sąrašą įtrauktų paminklų apsaugos. Iškalbingas faktas, kad paminklų apsaugos inspekcijas turėjo tik trys didieji miestai: Vilnius, Kaunas ir Klaipėda.¹⁴³ Nebuvo paruošta istorinių paminklų panaudos metodika. Pasitaikydavo atvejų, kai memorialinėse sodybose įsikurdavo fermos, bulvėmis norėta užsodinti Pabaisko mūšio lauką.¹⁴⁴ Juridinė apsauga ne visada garantuodavo taisyklių laikymąsi praktikoje. Ne vienas sąrašė esantis istorinis paminklas buvo nugriautas dėl pragmatinių tikslų. Panevėžyje statant mokyklos sporto aikštelę buvo nugriautas kunigo rašytojo J.Lindės-Dobilo namas (165). Savavališkai sunaikinta J.Puzino gimtinė, nes užstojo Valstybinio banko reprezentacinį kiemą¹⁴⁵. Taip pat mažai buvo rūpinamasi paminklų aplinka, nes nebuvo paruoštos saugojimo zonos.

Akivaizdu, kad istorinis paminklas sovietmečiu, turėjęs iškelti esamos santvarkos - istorinį pagrindumą, buvo labiausiai ideologizuota ir griežčiausiai prižiūrima kultūros paminklų rūšis. Pačioje istorinių paminklų politikoje atsispindėjo nenuosekli, daugianarė - *griovimo, saugojimo* ir *abejingumo* logika, dar kartą paliudijanti visos epochos nevienalytiškumą. Sovietinės valstybės išskirtiniu dėmesiu XX a. istorijos objektams lenkė to meto Vakarų Europą¹⁴⁶.

¹⁴¹ Išplėstinės mokslinės-metodinės kultūros paminklų apaugos tarybos bylos F.27 in KPC

¹⁴² Autorės pokalbis su Birute Šiliniene. [2006 03 04]

¹⁴³ B. Šiliniene, R. Olišauskas, E. Pivoriūnienė, A. Indriulaitis, Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo papildymas (1976-1981), *Muziejai ir paminklai*, 1983, Nr.5, p.23

¹⁴⁴ S. Ramanauskienė, *Istorijos pminklų apsaugos problema, Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976-1980*. Mokslinė konferencija, Vilnius, 1980.

¹⁴⁵ Pokalbis su B.Šiliniene..

¹⁴⁶ Prancūzijoje tik 1970 m. pradėta nuosekliai registruoti karų liudininkai kaip istoriniai paminklai. 1980m. XXa. pastatai sudarė tik 5 procentus iš saugomų kultūrinių pastatų. Žr in: Laurent, *Grandeur et misere du patrimoine. D'André Malraux à Jacques Duhamel (1957-1973)*, Paris :École nationale du Chartres, 2003, p.250

Turėdamas pagrįsti okupacinės valdžios teisėtumą, Lietuvos istorijos paminklų sąrašas didžia dalimi atspindėjo XIX-XX a. laikotarpius, ignoruodamas feodalinį. Tačiau nemažai šio laikotarpio paminklų buvo priglauti, neutralizuojant istorinę vertę, kitose kultūros paminklų grupėse, kurių gausa, ypač dailės paminklais, Lietuva išsiskyrė iš kitų sovietinių respublikų. Prisdengiant menine verte buvo išsaugota nemažai „paskutinių mohikanų“, išlikusių per pokario ir naujosios ateizmo bangos inspiruotą paminklų griovimo vaju. Tad galima sakyti, kad istorinis paminklas atliko savotiško žaibolaidžio vaidmenį.

Išanalizavus pavienius istorijos paminklų apskaitos atvejus, galima teigti sutinkant su su R. Čepaitienės nuomone, kad tai buvo sovietinė lietuviškoji paminklosauga. Ideologinei propagandai skirtų paminklų skaičių visgi lenkė dėmesys mokslo ir kultūros paminklams. Pavieniai analizuoti siužetai atskleidė, kad šalia oficialiosios pozicijos, vyravo ir latentinė, daug priklausiusi nuo apsaugos ir apskaitos sektoriuje dirbančių asmenybių faktoriaus, kurio dėka buvo nemažai inventorizuota ideologiškai mažiau pažangių objektų.

2.2 Istorinė vertės ir objektų atrankos konfliktologija Nekilnojamųjų kultūros vertybių registre

Nesant reikiamai distancijai, keblu būtų daryti globalesnes išvadas apie nūdienę paveldosaugą, tebeinančią reorganizavimo keliu, tačiau galima išskirti keletą ryškesnių tendencijų.

Dabartinė Lietuvos paveldosauginė mintis jau nuo pirmųjų Nepriklausomybės metų oficialiai deklaruoja kardinalų atsiribojimo nuo sovietinės kultūros paminklų politikos principą. Atsisakius buvusiojo sąrašo revizavimo idėjos, sudarytas naujas Nekilnojamųjų kultūros vertybių registras (toliau - Registras), kur vienintelis anksčiau egzistavęs aksiologinis apskaitos lygmuo – paminklas¹⁴⁷ - pakeičiamas devyniomis kultūros vertybių grupėmis (archeologinės vietos; įvykių vietos; mitologinės vietos; monumentai, statiniai; statinių kompleksai; statinių puošyba ir įranga). Nebeliko istorinio paminklo kaip atskiros juridinės kategorijos. Tačiau ar tai yra išdava « pažangaus » prisitaikymo prie tarptautinių teisės aktuose esančių apibrėžimų, ar greičiau šalinimasis istorinio paminklo sąvokos kaip perdėm ideologizuotos etiketės? Ir apskritai, ar heterogeniškos sąvokos (paveldas, kultūros vertybė) ženklina kokybiškai naują perėjimą iš „paminklinės“ į „paveldinę“ sąmonę ir kiek tai, pasak R. Čepaitienės, galima laikyti autentišku procesu, nurodančiu ir mūsų visuomenės demokratėjimą.¹⁴⁸ Ironiška, kad « paveldines madas » diktuojančios ir tarptautinius dokumentus dažniausiai inicijuojančios didžiosios valstybės nacionaliniu lygmeniu lieka ištikimos tradicinėms sąvokoms. Antai Prancūzijoje toliau gyvuoja

¹⁴⁷ Bučas, J. Palikimas ar paveldas, *Naujasis Dienovidis*. 1993, Nr. 17, p.6

¹⁴⁸R. Čepaitienė., *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005

„Inventaire supplémentair des monuments historiques“, „Inspecteur des monuments historiques“. Aiškiai materialinį krūvį išlaiko Didžiosios Britanijos ar JAV sąrašų pavadinimai – „Listed buildings“, « National Historic Landmarks »¹⁴⁹ ir kt.

Juridiškai nedingo « paminklas » ir iš Lietuvos. Pagal naujuosius įstatymus jis toliau išlieka kaip vertybinė kategorija ir netgi pakeliama į prestižiškiausią lygmenį apibūdinant valstybės saugomais pripažintus objektus – « kultūros paminklas »¹⁵⁰ Taigi, žongliruojant naujais pavadinimais, išlaikoma ankstesnė gradacija.

Dabartinė paminklosauga deklaruoja dvi esmines kryptis – verčių apskaitą ir verčių apsaugą.¹⁵¹ Registre esančio objekto santykis su istorija dabar išreiškiamas tik *istorinės vertės* pagalba. Daugeliu atveju išlieka neaiškus, istorinės vertės priskyrimo/neskyrimo principas.

Monumentų sąrašė ryškiausia painiava su paminklais kunigaikščiams. Pavyzdžiui, paminklams Vytautui Sedoje (P.Bielskis, 1930) ar Kivyliuose (Kazlauskas, 1932) šalia kitų priskiriama istorinė vertė, o Tauragėje (V. Grybas, 1930) bei Kvėdarnos miestelyje esantys šiam kunigaikščiui skirti paminklai turi tik meninę vertę.¹⁵² Painus istorinės vertės pasiskirstymas pastebimas ir mitologinių bei archeologinių vietų sąrašuose. Pirmajame esantiems objektams - alkvietėms, akmenims, šaltiniams, miškams ir kt. pirmiausia išryškinama istorinė vertė ir tik paskui seka mitologinė bei sakralinė vertės. Tuo tarpu archeologiniuose sąrašuose istorinė vertė dažnai „pamirštama“ kategorizuojant kai kurias dvarvietes ar įtvirtintas gyvenvietes.

Šalia migloto istorinės vertės pasiskirstymo, akivaizdi ir objektų atrankos konfliktologija, pastebima asmenybių įpaveldinime. Ypač tai pasakytina apie sovietmečio kultūros asmenybes. Pavyzdžiui, K. Kubilinsko gimtinė (patenka) į siūlomų neįrašyti objektų sąrašą (IV 733). Tačiau registre lieka nemažai kontraversiška vertinamų asmenybių gimtinių: S. Nėries, P. Cvirkos, A. Venclovos. Lieka atviras klausimas, kokiais laipsniais matuojami šių asmenybių konjunktūriniai santykiai su totalitariniu režimu, kad vienos išbraukiamos, o kitos - paliekamos ?

Kai kurių asmenybių žymėjimas nesutampa ir su naujausios enciklopedijos tendencijomis. Pavyzdžiui, Registre fiksuotų XX a. pradžios kultūros veikėjų: poeto Albino Baltramiejūno-Gilbonio, literato Felikso Janušio nėra naujausioje lietuvių enciklopedijoje. Ar tai rodo skirtingų institucijų « nesusikalbėjimą » įpaveldinant asmenybes ar vienos jų aplaidumą ?

¹⁴⁹ Plačiau žiūrėti inWikipedija“< http://fr.wikipedia.org/wiki/Monument_historique> [žr.2006 02 03]

¹⁵⁰ Apibrėžimai *kultūros paminklas / kultūros vertybė* rodo kad viso labo nauji apibūdinamas senasis gradacijos principas- *respublikinės* ir *vietinės* reikšmės paminklai. Plačiau žr: *Lietuvos respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas*, 2004.

¹⁵¹J. Bučas, A. Milinkauskienė, Lietuvos paveldotyros aktualijos Europos kontekste, *Kultūros paminklai*, 2002, nr. 9, p.3

¹⁵² D56, D57...Dabartiniai specialistai pripažįsta, kad esama tam tikro nesusikalbėjimo dėl istorinės vertės priskyrimo meno paminklams. Viena vertus, paminklai kunigaikščiams atspindi skulptoriaus individualią meninę raišką, bet minėta skulptūrų akistata su sovietiniu vandalizmu, suteikia joms ir istorinį svorį

Įvykių vietos išryškina pagrindinius registro prioritetus – II-ojo pasaulinio karo ir po pokario rezistencinio pasipriešinimo įpaveldinimas. Tai žiaurumo paveldas, dar gyvas atmintyje, todėl registruoti yra didesnė paskata. Iš 186 įrašų, skirtų įvykių vietoms, 53 skiriamos partizanams ir 63 žydų žudynių vietoms. Silpnai atskleidžiama pasyvioji rezistencija (R. Kalantos susideginimas, ir sausio 13 įvykių vietos). Kaip „paklydusios avelės“ įvykių sąrašė priglaudžiami Pabaisko ir Saulės mūšiai - vieni iš nedaugelio senosios Lietuvos įvykiams atminti objektų. Taigi kaip ir sovietmečiu taikomas istoristinis prioritetas « karštajai » istorijai (F. Braudel) ir konkrečiai – smurtiniam paveldui. Tai verčia prisiminti M. Leniaud repliką, apžvelgiant prancūzų visuomenėje 8-ame dešimtmetyje kilusias aistras dėl „istorinių paminklų įstatymo siaurumo, pagal kurį nuošaly lieka (t.y., neturi juridinio apsaugos statuso) prancūzų istorinei atminčiai svarbūs kasdienybės kultūros objektai - „Ar XX a. istoriniais paminklais vadiname vien tik tranšėjas, ar karo aukoms atminti skirtas memorialines lentas?“¹⁵³

Vienas didžiausių dabartinio registro trūkumų – jo gnoseologinis neprieinamumas „nespecialistams“. Atsisakius ankstesnio aprašo taisyklių, dažnai nenurodomas laikotarpis, skurdus arba apskritai nėra ir įvykio ar asmenybės aprašo. Ankstesnio sąrašo aiškiai suvokiamą apibrėžimą „istorijos paminklas“ pakeitė jokie deduktyvaus įtaigumo neturintys įvardinimai kaip „laidojimo vietos“ ar „statinių priklausiniai“ ir kt. Jei apie kultūros paminklus dar galima rasti informaciją nesutvarkytame internetiniame registre, tai Vyriausybės patvirtinti kultūros paminklų sąrašai faktiškai neprieinami plačiajai visuomenei.¹⁵⁴ Skirtingai nei Prancūzijoje, kur pagrindiniai ar papildomi inventoriai tampa viešai diskutuojamu objektu, ypač per kasmetines Europos paveldo dienas¹⁵⁵, tai Lietuvoje registras plačiajai visuomenei tebėra *terra incognita*. Paveldo vadybos nebuvimas atsiskleidžia ir žvilgsnio, derinančio edukacinius kriterijus su pragmatiniais nebuvimą. Pavyzdžiui, Prancūzijoje net ir atokiose vietovėse esančių ir istorinę bei kitas vertes turinčių pastatų savininkai patys rodo iniciatyvą dėl paminklinės lentos sukūrimo ir iškabinimo, nes šalia pasididžiavimo, prestižo jausmo, tai teikia ir pragmatinės naudos – didesni įkainiai už nuomą ir kt. Tuo tarpu Lietuvoje daugeliui saugojamų objektų savininkų tai vis dar nemaloni našta, beasocijuojanti su įvairiais apribojimais.

Nors ir atsisakyta ideologines asociacijas keliančios istorijos paminklo sąvokos, tačiau ideologinė gradacija *savo/svetimo* principais išlieka labai stipri.

Akivaizdžiausiai tai pastebima su sovietinės praeities ignoravimu. Žinoma, politinių ar represinių veikėjų atminimo klausimas labai keblus, nes negali „auka“ ir „budelis“ susitikti saugomų objektų registre. Tačiau atsisakom ir neutraliesnių – kasdienybės istorijos artefaktų bent

¹⁵³ Jean - Michel Leniaud. *L'Utopie française : essai sur le patrimoine*. Paris, Mengés, 1992, p.119

¹⁵⁴ Vienintelė publikacija, paantrašte „Vyriausybės nutarimai“ - oficialiai paskelbiama „Valstybės žiniuose“.

¹⁵⁵ Su inventorizavimo metodika supažindinama daugelyje interneto tinklalapių, vienas jų *in*: www.journeesdupatrimoine.culture.fr/ministere/patrimoine_enfrance.php

jau pradinės apsaugos. Italų mokslininkas Dario Gamboni, gilinęs į sovietinių relikvų vandalizmą, išskiria kelias jo fazes – aktyvųjį, kai, tik sugriuvus sovietinei santvarkai, masiškai buvo griaujami ją reprezentuojantys objektai. Sekanti vandalizmo stadija – latentinė, kai objektų likimas paliekamas lėtesniam, tačiau negailestingesniam griovėjui – laikui.¹⁵⁶ Tiesos dėlei, reiktų pastebėti, pirmaisiais Nepriklausomybės metais, kai visuomenės dalies požiūris į sovietinį palikimą buvo ypatingai neigiamas, išsiskyrė Bučo straipsniai, kuriuose matyti pirmoji kritika dėl paminklų naikavimo siekiant istorijos „retušavimo“: *„Tautos istorijos pažinimui svarbūs visų istorinių tarpsnių relikvai, vertas dėmesio kiekvienas istorijos tarpsnis. Dabartinė paveldosaugos institucijų nuostata – kultūros paveldu vadinti tik tą palikimo dalį, kuri susiformavo iki sovietmečio, - pažeidžia istorinio perimamumo bei gnoseologijos (dėl to vertybės ir saugomos) principus.“*¹⁵⁷

Savo/svetimo skirstymas vis dar išlieka ir kitų Lietuvos etninių ir konfesinių grupių atžvilgiu. Tai susiję su šalies priskirtinumu prie Rogers Brubakerio analizuojamo vokiškojo pilietybės modelio, kur, priešingai nei prancūziškajame, pilietyja suvokiama pirmiausia kaip „bendro kraujo“ individų visuomenė, taigi, vyrauja tautinės pilietybės suvokimas¹⁵⁸, apsunkinantis kitų etninių grupių tapatumui svarbių istorinių paminklų integraciją. Ir tik pavienių grupių aktyvumas ir, kas svarbiausia, piniginių fondų galia įtakoja didesnę ar mažesnę įpaveldinimą (palyginkime žydus ir čigonus).

Apibendrinant galima pasakyti, kad į verčių sistemą „subyrėjusi“ istorinio paminklo samprata Lietuvoje išlieka nemažiau konfliktologiška arba disonuojanti. Ir toliau ji regima daugiau nacionalinės, o ne regioninės, ar daugiaetninės savimonės konstravimo įrankiu. Chronologinių ribų siaurumas, prioritetas iškilių asmenybių ir įvykinei istorijai, koncentruojantis ties smurtinio paveldo fiksavimu, atskleidžia viktimologijos principu brėžiamas lietuviškojo identiteto gaires.

¹⁵⁶ D.Gamboni, Le renversement de monuments communistes et l'histoire des destructions d'oeuvres d'art, *L'Alchimie du patrimoine*, Tolence : Edition de la Maison des sciences de l'homme d'Aquitaine, 1996, p.350-353

¹⁵⁷ Bučas, J. Palikimas ar paveldas, *Naujasis Dienovidis*. 1993, Nr. 17, p.6.

¹⁵⁸ Plačiau žr.:R Brubaker, *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*. Vilnius, 1998

4. Aktualizavimo galimybės ir pavidalai: istorinis versus simbolinis paminklas (Pierre Nora)

Kaip galima alternatyva išskylančioms istorinio paminklo konfliktologijoms gali būti priešpastatomas naujas teorinis konstruktas–„atminties vietos“, 9-tame dešimtmety sukėlęs tikrą rezonansą istorijos, ir apskritai kultūriniame diskurse, taip pat atverdamos naujus kelius ir paveldosauginei minčiai.

Prancūzų istoriko, sociologo Pierre Nora vadovaujamos mokslininkų grupės 1984-1992 parengtas fundamentalus septynių tomų Prancūzijos atminties istorijos veikalas „Atminties vietos“¹⁵⁹ Projektas, subūręs apie 120 bendradarbių, apėmė įvairių disciplinų barus: istorijos, literatūros, menotyros studijų, politikos, teisės, ekonomikos mokslų, sociologijos. Jame išskleistas naujas požiūris į atminties vaidmenį padarė didelę įtaką kitų šalių tyrinėtojams ir, kaip reta teoriniams veikalams, suvaidino didelį vaidmenį paveldosauginėse praktikoje - kuriami „atminties vietų“ projektai Prancūzijos departamentuose ar istorinėse žemėse, taipogi, įvairiose šalyse (jau ir Lietuvoje) kuriasi atminties institutai.

Nors Vėlyvosios Analų mokyklos atstovai save įvardino akademinės istorijos oponentais, šiandien jų kryptis laikoma nauja istorijos paradigma, atvėrusi istorikams naują tyrimų lauką – atminties studijas.¹⁶⁰ Aštuntojo dešimtmečio pabaiga laikoma simboline data atminties „sugrįžimo“ į socialinius ir humanitarinius mokslus. Kaip svarbiausią priežastį P. Nora nurodo istorijos mokslo krizę, kurią iššaukė pernelyg didelė takoskyra tarp akademinio diskurso ir visuomenės poreikių. Praėjus „kolektyvinės amnezijos“ laikotarpiui, tolydžio didėjo visuomenės susidomėjimas atminties studijomis, pasireiškiantis gausia memuarų žanro knygų leidyba. Šalia

¹⁵⁹ *Les lieux de mémoire*, sous la dir. de Pierre Nora, Paris: Gallimard, t.1-7, 1984-1991.

¹⁶⁰ Tiesa, apie atminties studijų naujumą galima tik sąlyginai teigti, nes jų populiarumas sugrįžo po ilgos pertraukos. Jau XIX a pabaigoje šios studijos tapo socialinių ir humanitarinių mokslų traukos objektu. (E. Diurheim'as, S.Freud'as, A. Proust'as ir kt.) XX. a pradžioje naujai pažvelgė į teorinį atminties diskursą prancūzų sociologas Maurice Halbwachs, savo veikaluose „Les cadres sociaux de la memoire“ ir „Memoire collective“ išskleidamas *kolektyvinės atminties* sąvoką. M. Halbwachs'o teigimu, bet kuris prisiminimas tampa rekonstrukcija, o ne reprodukcija ankstesnės patirties. Halbwachs' o kolektyvinės atminties koncepcija domėjosi Analų mokyklos ikūrėjas M. Blochas, kuris laikydamas kolektyvinę atmintį ne pasyviu, o raktiniu elementu. Skirtingai nei Halbwachs, kuris į atmintį žiūrėjo kaip į socialinę funkciją, M. Blochas ją laikė socialiniu konstruktu. Išskyrus M. Blochą, kiti ankstesniojo periodo Analų istorikai neplėtojo kolektyvinės atminties koncepcijos (Žr. in: J.Le Goff *Entre histoire et memoire*. Paris, 1988

„smurtinės“ Antrojo pasaulinio karo aukų atminties, pasirodo daugybė darbų apie įvairių grupių atmintis – profesinių, etninių, regioninių, religinių¹⁶¹

Atminties studijos tampa prioritetinės vėlyvosios kartos Analų mokyklos atstovams. “Nuo istorinio prie atmintino” – naujas šios mokyklos šūkis¹⁶². Tačiau, reikia pažymėti, kad ne visi tos mokyklos atstovai iškėlė dichotomiją tarp istorijos ir atminties. Žymus istorikas J. Le Goff’as atmintį laikė puikiu šaltiniu istorijai. Jo manymu, atmintis ir istorija, turėdamos dialektinę sąsają, papildo viena kitą : atmintis kaip įvykių liudininkė yra puikus šaltinis istorijai, o istorija turi maitinti atmintį¹⁶³. Tuo tarpu Pierre Nora išvelgia aiškia istorijos ir atminties opoziciją. Galima išskirti keletą P.Nora teiginių. Pirma, atmintis skiriasi nuo istorijos kaip mokslinio žinojimo. Skirtingai nuo istorijos, kuri visada problemiška ir nepilna rekonstrukcija to, kas neturi tęstinumo, kas praėjo (baigėsi), atmintis – aktualus fenomenas, amžinas ryšys su dabartimi. Antra, atmintis suteikia įvykiui, objektui sakralumo, o istorija susijusi su kritine procedūra ir kritiniu diskursu. Kaip atmintis susiskaidžiusi į grupes, taip istorija priklauso visiems ir tuo pačiu niekam. Todėl atmintis yra įtartina istorijai ir neretai ignoruojama. Tačiau pati istorija tėra rekonstrukcija, besiremianti siužetu (istorikas) ir objektu (faktas). Iš čia kyla istoriko subjektyvumo problema. Reikia pažymėti, kad P. Nora kritiškumą akademinės istorijos atžvilgiu nemažai veikė jo ankstyvojo periodo studijos, skirtos žydų Holokausto problematikai. Judėjiškoji tradicija, anot P. Nora amžininko, žydų kilmės amerikiečio Yosef’o Yerushalmi, paremta šūkiu – *Zakhor!* (Atsimink). Minėjimai, paminklai ir aukų sąrašai žydų tragedijos atminčiai, yra tas pats, kas istorijai – datos, dokumentai, dienoraščiai ir statistika. Todėl atminties tyrinėtojams, priešingai negu istorikams, svarbiau tiriamosios grupės vidus, o ne paskirų grupių bendrumai ir skirtumai¹⁶⁴

Pasak P.Nora bendraminčio F. Bédarida, atmintis visada orientuojasi į dabartį, o istorija – į distanciją. Taigi, jos turi skirtingas trajektorijas. Atmintis siejasi su ištikimybe, o istorija – su tiesa.¹⁶⁵ Tokiu būdu jei XX a. pradžioje M. Halbwachs skyrė istoriją kaip mokslinį prisilietimą prie praeities ir praeitį kaip atmintį - kaip artimą ar kaip sąlygotą prisilietimą prie praeities¹⁶⁶, tai P. Nora požiūriu, istorija ir atmintis buvo suvienytos arba, kitaip tariant, reiškė vieną ir tą patį XIX a, o vėliau, išgalėjus istorijos mokslui kaip disciplinai, buvo atskirtos.

Pierre Nora, labiau domisi mentaliniais lūžiais ir į paveldosauginės minties raidą taip pat žiūri “iš apačios” per visuomenės laikysenų kaitą.

¹⁶¹ P. Nora. Entre mémoire et l’histoire. La problématique des lieux *Les lieux de mémoire*, sous la dir. de Pierre Nora, vol.I. (La République), Paris: Gallimard, t.1-7, p.xxix.

¹⁶² Ten pat.

¹⁶³ J.Le Goff, *Entre histoire et mémoire*. Paris, 1988.

¹⁶⁴ Žr: Y.H. Yerushalmi, *Zakhor : histoire juive et mémoire*, Paris : La Découverte, 1991

¹⁶⁵ F. Bédarida , La mémoire contre l’histoire, *L’Esprit*, 1993, Nr. 8, p.4

¹⁶⁶ M. Halbwachs, *Mémoires collectives*, Paris: Albin Michel, 1994

Paveldo sampratos semantinį ir mentalinį lūžį pasak Pierre Nora, nulėmė keletas aplinkybių:

1. Simbolinės aplinkybės: 1980 – ieji metai Prancūzijoje paskelbti paveldo metais (1975 m. Europos paveldo metais, *aut. pastaba*)
2. Realiosios aplinkybės: decentralizacijos politika, augantis susidomėjimas regionų paveldu ir to pasėkoje regioninių paveldo apsaugos asociacijų gausėjimas.

Tokiu būdu –*Patrimoine* – kaip rašo Pierre Nora – “*Paveldėtas tėvo turtas*” *tampa visiems bendra gerove. Buvo nusileista iš katedrų ir pilių viršūnių ir vėl prisiminti pamiršti papročiai, vietiniai dialektai ir vietinės dainos. Nacionaliniai muziejai išėjo į gatvę fiksuoti senųjų grindinių*” P. Nora šį reiškinį vadina *t nacionalinės sąmonės transformacija į paveldinę*¹⁶⁷

Visuomenė, gyvenanti istorijos įtakoje, priversta išskirti ypatingas vietas – “*les lieux de memoire*”

„<...>atminties vietų atsiradimas signalizuoja, kad didingas atminties fundamentas irsta visuomenės įsipareigoja išsaugoti ir surinkti liudininkus.¹⁶⁸ Tuo pačiu Nora iškelia problemine, netgi reliatyvistinę išvadą, kad tai kas šiandien vadinama atmintimi, tai jau nebe atmintis, o istorija ir atminties ieškojimai tampa kieno nors istorijos ieškojimais. Tokiu būdu pati atmintis tampa “atminties vietomis“, galinčiomis būti istorinėmis ar legendinėmis, bet kaip ir atmintis, apipintos sakralumu¹⁶⁹.

P. Nora skiria tris “atminties vietų” reikšmes : materialinę, simbolinę ir funkcinę, kurios dažnai persipina tarpusavyje. Bet kuri materialinė atminties vieta neša ir simbolinį krūvį (pvz, archyvas – “atminties saugykla”) kaip ir funkcionali “vieta” – vadovėlis ar garsus istorijos veikalas, o simbolinė “vieta” – tylos minutė- yra tuo pačiu materialus laiko tėkmės pertrūkis.

Tokiu būdu “Atminties vietos” - tai ne tik konkrečios vietos (nacionalinis archyvas, paminklai žmonėms ar įvykiams, peizažai), tai kartu ir abstrakčios žmogaus sukurtos duotybės (kalba, ceremonijos, devizai, jubiliejai ir netgi atskiri žmonės – istorinę atmintį atstovaujantys simboliai. Svarbiausia, kad “atminties vietos” reikalauja pastangų, nes be memorialinio budrumo istorija jas greitai nušluotų.

Tokiu būdu, lyginant *atminties vietų* ir *istorinio paminklo* idėjų pamatinius skirtumus ir bendrybes, (žr. Lentelę Nr 5.), būtina labiau detalizuoti, kaip pirmasis konceptas galėtų išspręsti antrojo dabartines konfliktologijas.

¹⁶⁷ P. Nora, L'ère de la commémoration , *Les lieux de mémoire*, sous la dir. de Pierre Nora, vol.III. (La Nation), Paris: Gallimard, p.979.

¹⁶⁸ P.Nora P. Nora. Entre mémoire et l'histoire. La problematique des liex *Les lieux de mémoire*, sous la dir. de Pierre Nora, vol.I. (La République), Paris: Gallimard, t.1-7, p.xxix.

¹⁶⁹ P. Nora., La loi de mémoire, *Le Débat*, n°78, 1994, pp. 187

Lentelė Nr.5

ATMINTIES VIETA	ISTORINIS PAMINKLAS
Praeities aktualizavimas	Praeities rekonstravimas
Gyvuojančių grupių paveldas	Gyvenusių grupių rekonstrukcija
Susiskaidžiusi į grupes	Etnocentriškas
Simbolinis pavidalas	Medžiaginis pavidalas
Memorialinio budrumo funkcija	Didaktinė funkcija
Suteikia įvykiui, objektui sakralumo	

Pirmiausia „atminties vieta“ išsprendžia pagrindinę istorinio paminklo dabartinę krizę – *istorinės distancijos*. Istoriniam paminklui deklaruojamą pareigą - priminti, pakeičia natūralus poreikis atminties vietai - atsiminti.

Atminties vietai negalioja *identifikacijos* krizė, šiandien išskylanti savo prigimtimi etnocentriškam istoriniam paminklui. Susiskaldžiusi į skirtingų grupių (socialinių, konfesinių, kultūrinių, *gender* ir kt.) identifikacijas, atminties vieta išlieka demokratiška

Jei istorinis paminklas turi pabrėžti įvykio ar asmens veiklos lokalizaciją, tai atminties vieta yra „laisva“ nuo šios priklausomybės (pavyzdžiui, *Yad Yashem* memorialas Jeruzalėje, Holokausto muziejus Vašingtone)

Skirtingai, nei istorinis paminklas, kuris, kurio *status quo* pažeisti gali tik išorinės aplinkybės - politinės ar karinės, atminties vieta jom nepavaldi, kadangi lengvai gali keisti savo pavidalą: iš objekto į idėją ar simbolį (pavyzdys, atstatyto Varšuvos senamiesčio simbolika). Atminties vietos *status quo* gali pažeisti tik vidinė aplinkybė – atminties ar, kitaip tariant, memorialinio budrumo praradimas.

Būdama tiek materialinė, tiek substancinė, atminties vieta išsprendžia ir dar vieną pamatinę istorinio paminklo krizę – *monumentalumo*.

Regint atminties vietos koncepto galimybes Lietuvoje, taipogi pravartu „pažongliruoti“ vietiniais vaizdiniais. Pavyzdžiui, įkvėpti „*Lieux de memoires*“ analizuojamo Katedros vaidmens prancūziškajam identitetui skirtingais istorijos momentais, analogiškai galime paklausti, kokią vaidmenį ji vaidino lietuviškajai tapatybei, ypač sunkiaisiais istorijos momentais. Pavyzdžiui, galime kelti klausimą - kokias „atmintis“ simbolizuoja Vilniaus katedra sovietmečiu – daugiau

realiają -dailės muziejų ar veikiau simbolinę - Justino Marcinkevičiaus „Katedrą“? Analogiškai galima gilintis ir asmenybės „atminties vietas“ Pavyzdžiui Šv. Kazimiero „atminties vietas“ gali būti tiek sakralinė erdvė - koplyčia Katedroje, tiek profaniškoji, savo ištakomis siekianti Baroko epochos religinių ceremonijų profanizaciją - Kaziuko mugė - ir jos metu pardavinėjami voto formos meduoliai ir riestainiai.

Turėdamos didelę interpretacijos galią, „atminties vietas“ išsiveržia iš konkretaus – istorijos ar paveldosaugos lauko, tapdamos universaliu kultūriniu projektu.

Išvados

Tradiciškai nusistovėjusiai istorinio paminklo kaip juridinės kategorijos analizei naujų impulsų įneša antropologinė perspektyva, kurios atstovai teigia, kad moderni yra tik istorinio paminklo juridinė kategorija, bet ne pati idėja. Kaip atsvarą tradiciškai istorinio paminklo atskaitos tašku laikomai istorinei distancijai, antropologai iškelia „savo-svetimo“ distancijos principą, išskirtinį dėmesį teikianti ne istorinių/estetinių verčių, o komunikacijos vertės raidai. Istorinio paminklo vaidmuo tiriamas ne per vertybinių kategorijų kaitą, bet daugiau koncentruojasi į jo vaidmenį teritorijos apropiacijoje. Novatoriškai vertinama ne tik istorinio paminklo raida, bet ir pačios Modernybės idėja, suvokiant ją ne kaip linijinę, bet kaip ciklinę (O. Poisson kelių modernumų teorija). Nors „provokacinės“ idėjos, išsakytos Karkasonės seminare (2000m.), gali būti traktuojamos ir kaip pernelyg hipotetinės, tačiau jos novatoriškos tuo, kad į istorinio paminklo ir bendrąją prasmę paveldo idėją siūloma pažvelgti ne tik kaip į estetinių kategorijų raidą (kaip įpratę daryti meno istorikai) bet visų pirma, kaip į socializacijos istoriją.

Istorinis paminklo sampratos sovietinėje sistemoje skyrėsi nuo vakarietiškos sampratos. Čia jis buvo traktuojamas ne kaip bendrinė, o kaip rūšinė kategorija, apimanti tik politinę ir kultūros istoriją liudijančius reliktus, atsiribodamas nuo dailės ir architektūros. Išskirtiniu dėmesiu XX a. istorijos objektams sovietinė paminklosauga lenkė vakarietiškąją, kadangi turėjo pabrėžti ne istorinės raidos pereinamuosius etapus, o „finalinius“ etapus. Pagal savo sandarą ir turinį, sovietmečio istorinis paminklas labiau tiktų būti vadinamas *memorialiniu*.

Istorinis paminklas sovietinėje Lietuvoje, turėjęs pateisinti okupacinės santvarkos istorinį pagrįstumą, buvo labiausiai ideologizuota ir griežčiausiai prižiūrima kultūros paminklų rūšis, išsiskyrusi ir didžiausiu laisvos interpretacijos ir falsifikacijos metodu. Tačiau paminklosauginė kaip ir apskritai visa kultūros politika pasižymėjo nenuoseklumu ir atspindėjo daugiąnarią - *griovimo, saugojimo ir abejingumo* logiką, dar kartą paliudijančia visos epochos nevienalytiškumą.

Istorinių paminklų sąrašas Lietuvoje atliko savotiško žaibolaidžio vaidmenį. Didelė dalis ideologiškai mažiau „pažangių“, tačiau Lietuvos istorijai svarbių istorinių objektų buvo įtraukta į kitus sąrašus, taip suteikiant juridinę apsaugą, nors ir „neutralizuojant“ istorinę svarbą. Taip pridengiant menine verte, buvo išsaugota nemažai Lietuvos Pirmąją Nepriklausomybę menančių „paskutinių mohikanų“, atsilaikiusių per pokario ir naujosios ateizmo bangos inspiruotą paminklų griovimo vaju.

Išanalizavus paskirus istorijos paminklų apskaitos atvejus, galima teigti, sutinkant su su R. Čepaitienės nuomone, kad tai buvo sovietinė lietuviškoji paminklosauga, šalia deklaratyvių ideologinių inspiracijų, parodžiusi ir nacionalines ambicijas. Ideologinei propagandai skirtų paminklų skaičių visgi lenkė dėmesys mokslo ir kultūros paminklams. Pavieniai analizuoti siužetai

atskleidė, kad šalia oficialiosios pozicijos, vyravo ir latentinė, daug priklausiusi nuo apsaugos ir apskaitos sektoriuje dirbančių asmenybių faktoriaus, kurio dėka buvo nemažai inventorizuota ideologiškai mažiau pažangių objektų.

Į verčių sistemą „subyrėjusi“ istorinis paminklo samprata Lietuvoje išlieka nemažiau konfliktologiška arba disonuojanti. Nekilnojamojo kultūros registro tendencijų apžvalga atskleidė kad toliau ji išlieka daugiau nacionalinės, o ne regioninės, ar multikultūrinės savimonės konstravimo įrankiu. Chronologinių ribų siaurumas (didžiausias dėmesys XXa. pasipriešinimo istorijai), prioritetas iškilių asmenybių ir įvykinei istorijai, koncentruojantis ties smurtinio paveldo fiksavimu rodo, kad lietuviškojo identiteto gairės monumentuose brėžiamos viktimologijos pagrindu.

Ieškant istorinio paminklo aktualizacijos galimybių, išeities tašku gali tapti Pierre Nora konceptualizuotos „atminties vietos“ Šis atminties simbolikai pirmenybę teikiantis konstruktas išspręstų istorinio paminklo dabartines pardigmines problemas : istorinės distancijos su praeities objektais mažėjimą (svarbu, ne kada buvo, o kas prisimenama), monumentalumo krizės problematiką (svarbūs ne tik materialūs artefaktai, bet ir simboliniai vaizdiniai), identifikacijos krizę (svarbu nebe etnocentristinė bet skirtingų grupių – etninių, socialinių, *gender* ir kt. identifikacija).

Šaltiniai ir literatūra

ŠALTINIAI

Kultūros paveldo centro prie Kultūros paveldo departamento archyvas (KPCA)

F. 27 (Išplėstinės mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos dokumentai).

1. 1940 metų Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kiti norminiai teisės aktai *in* LR<http://www3.lrs.lt/pls/inter/w3_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8575&p_int_tv_id=88> [žr. 2006 02 20]
2. 1967 metų Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir jo taikymo instrukcija *in* LR Seimo internetinė svetainė, <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w3_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8576&p_int_tv_id=883#9skirsnis> [žr. 2006 02 20].
3. 1977 metų Istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas *in* LR Seimo internetinė svetainė, <http://www3.lrs.lt/pls/inter/dba_intra.W3_VIEWER.ViewDoc?p_int_tekst_id=8577&p_int_tv_id=883&p_org=0> [žr. 2006 02 20].
4. 1940 metų Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir kiti norminiai teisės aktai *in* LR<http://www3.lrs.lt/pls/inter/w3_viewer.ViewDoc?p_int_tekst_id=8575&p_int_tv_id=88> [žr. 2006 02 20]
5. Kultūros vertybių registras < <http://www.kpc.lt/index.php?Lang=34&ItemId=28602>>[žr. 2006 02 20]
6. 28602>[žr. 2006 02 20]
7. Atėnų Chartija, <http://www.icomos.org/docs/athens_f.html>[žr.2006 02 15]
8. Venecijos Chartija, < http://www.international.icomos.org/charters/venice_f.htm> [žr: 2006 03 05]

Respondentai

1. Jonas Rimantas Glemža
2. Eugenijus Ivaškevičius
3. Jonas Mardosa
4. Birutė Šiliniene
5. Zita Žemaitytė

LITERATŪRA

1. Babelon Jean-Pierre, Chastel André, La notion du patrimoine, *La Revue de l'Art*, 1980, No. 49, p.5-31.
2. Barauskaitė I., Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo duomenys, *Muziejai ir paminklai*, 1991, Nr.9, p.84 -86
3. Bédarida François , La mémoire contre l'histoire, *L'Esprit*, 1993, Nr. 8, p.4-14
4. Brubaker R., *Pilietybė ir tautiškas Prancūzijoje ir Vokietijoje*, Vilnius, 1998
5. Bauža Česlovas. 1918-1919 m. Revoliucijos memorialinės vietos Lietuvoje, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1985, T. 7., p.72-78
6. Bučas Jurgis, Ar mus tenkina buvęs sąrašas? *Naujasis dienovidis*, 1993, Nr. 31, p.13.
7. Bučas Jurgis, Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai, *Kultūros paminklai*, 1994, Nr.1, p.129-142
8. Bučas J., Milinkauskienė A., Lietuvos paveldotyros aktualijos Europos kontekste, *Kultūros paminklai*, 2002, nr. 9, p.3-10
9. Bučas Jurgis, Palikimas ar paveldas, *Naujasis Dienovidis*, 1993, nr. 17, p.6
10. Bučas Jurgis, Paveldosaugos objektas, *Literatūra ir menas*, 1992, nr.8, p.12
11. A.Chastel, La notion de patrimoine, *Les lieux de mémoire.La Nation.*, Sous la dire de Pierre Nora. Paris, Gallimard, p.410 -450
12. Čepaitienė Rasa. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius, 2005
13. Čepaitienė Rasa, Vilniaus bažnyčių likimas sovietmečiu (1944-1990), *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5.
14. Čepaitienė Rasa, Sovietinio laikotarpio istorijos ir paveldo įprasminimo problemos Vilniaus mieste, Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje, sud. A. Nikžentaitis, A. Ragauskas, Vilnius: LR Seimo leidykla, 2004, p.47-59
15. Choay Françoise, *L'Allégorie du patrimoine*, Paris, 1996
16. Debray Régis, Le monument ou la transmission comme tragédie, *L'abus monumental?* Entretiens du Patrimoine, sous la pres. de Régis Debray, Paris: Fayard, 1998
17. *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques*, sous la dir. de Daniel Fabre. Collection Ethnologie de la France, cahier 15. Paris, 2000,
18. Drėma V., Apie kultūros paminklų būklę, *Europa. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio almanachas*, Vilnius: Mintis, 1989.
19. Gamboni Dario, La Face caché du procès de constitution du patrimoine:destruction, déclassements, disqualifications, *Patrimoine et Modernité*, sous la dir. de Dominique Poulot, Paris:L'Harmattan, 1988 p.251-263

20. Gamboni Dario, Le renversement de monuments communistes et l'histoire des destructions d'oeuvres d'art, *L'Alchimie du patrimoine*, Tolence : Edition de la Maison des sciences de l'homme d'Aquitaine, 1996, p.349-375
21. Héritier Annie, . *Genèse de la nation juridique de patrimoine culturel*. Paris : L'Harmattan, 2003
22. Hobsbawm E.J, *Kraštutinių amžius. Trumpasis XX amžius : 1914-1991*, Vilnius : Mintis, 2000
23. .Hobsbawm E.J. *Nation et nationalismes depuis 1780. Programme, mythe et réalité*, Paris: Gallimrd, 1991
24. Glemža J.R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*. Vilniaus dailės akademijos leidykla, Vilnius
25. Glemža J.R, Tikro šeimininko jausmas, *Tiesa*, 1968, Nr.279, p.2
26. .Guillaume Marc, *La politique du patrimoine*, Paris:Édition Galilée, 1980, p.183
27. Diržinskaitė Leokadija, *Paminklai ir visuomenė*. Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija. Vilnius, 1982,
28. Diržinskaitė Leokadija, Praeitį prieklekime dabarčiai, *Literatūra ir menas*, 1980, Nr. 40, p.3.
29. *Faire de l'histoire*, sous la dir. De Jacques Le Goff et Pierre Nora, Paris :Gallimard, 1974, vol. 1-3.
30. Feilden Bernard M., Jokilehto Jukka, *Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės*, Vilnius : Savastis
31. Foucart Bruno, Viollet-le-Duc et la restauration, Les lieux de mémoire, sous la dir. de Pierre Nora, Paris : Gallimard, 1984, vol.1, p.613-649
32. *Istorijos ir kultūros paminklų tyrimas ir restauravimas Lietuvos TSR 1976-1980*,. Mokslinė konferencija, Vilnius, 1980
33. *Istorijos paminklai ir jų apsauga*, Vilnius, 1976
34. Keršytė Nastazija, Paminklų globos sampratos ir teisiniai projektai Lietuvoje 1918-1940 m. , *Liaudies kultūra*, 1996, Nr.3, p.28-35.
35. *Kultūros paveldo apsauga (reglamentuojančių dokumentų rinkinys)*, Vilnius: Savastis, 1997.
36. *Istorijos paminklai ir jų apsauga*. Parengė J. Mardosa., Vilnius, 1976
37. *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*, sud.A.Poviliūnas, Vilnius, 1997
38. *L'Abus monumental?* Entretiens du Patrimoine, sous la pres. de Regis Debray, Paris: Fayard, 1998
39. *L'Alchimie du patrimoine*, Tolence : Edition de la Maison des sciences de l'homme d'Aquitaine, 1996,

40. Laurent Xavier, *Grandeur et misere du patrimoine. D'André Malraux à Jacques Duhamel (1957-1973)*, Paris :École nationale du Chartres, 2003
41. *Les lieux de mémoire*, sous la dir. de Pierre Nora, Paris: Gallimard, t.1-7, 1984-1991
42. *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius:aidai, 1999.
43. Leniaud Jean-Michel, *Les archipels du passé. Le patrimoine et son histoire*, Paris:Fayard,2002
44. Leniaud Jean-Michel, *L'Utopie française. Essai sur le patrimoine*. Paris, 1992,
45. *Les monuments historiques, un nouvel enjeu ?* vol.1-2 Collection Droit du patrimoine culturel et naturel, Paris : L'Harmattan, 2004
46. Le Goff Jacques, *Histoire et memoire*, Paris : Gallimard, 1997,
47. Nora Pierre, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux, Les lieux de mémoire*, sous la dir. de Pierre Nora, Paris : Gallimard, 1984, vol.1, p.xvii-xvlli.
48. Nora, *La loi de la mémoire*, L e Debat, 1994, No 78, p.15-17
49. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, Vilnius 1973.
50. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas (tęsinys)*, Vilnius, 1977
51. *LTSR Istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, T. 1, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, P. 522.
52. Mačiulis Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927-1940 metais*.Vilnius, 2005
53. Mayer A, *Les nièges du souvenir*, *L'Esprit*, 1993, Nr.8, p.45 – 65
54. Markevičienė J., *Kultūros paveldo samprata Lietuvoje: žvilgsnis į prabėgusį dešimtmetį // Archiforma*, 1998, Nr. 2.
55. Norkus Zenonas. *Istorika*. Vilnius:Taura, 1996
56. *Nukentėję paminklai*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p.60
57. Račkauskas K., *Paminklų apsaugos fondas, Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1987, Nr.8, p.76 -91
58. Račkauskas K. *Paminklai ir šeima*, Vilnius, 1985
59. Račkauskas K. *Visuomeninės paminklosaugos bruožai*, Vilnius, 1961, p.82-101
60. Raynaud Philippe, *La commémoration : illusion ou artifice ?* Le Debat, 1994, No 78, p.104-108.
61. Reau Louis, *Histoire du vandalisme. Les monuments détruits de l'art français*, Paris :Editions Robert Laffont, 1994
62. *Regades croisés sur le patrimoine dans le monde à l'aube du XXI siècle*, Sous le dir. Maria Gravari-Barbas et Sylvie Guichard-Anguis, Paris : Presse de L'Université de Paris-Sorbonne, 2003
63. Riegl Alois, *Le Culte moderne des monuments: son essence et sa genèse*, traduit de l'allemand par Daniel Wiczoreck, Paris, Éd. du Seuil, 1984

64. *Patrimoine européen, n°3, 1995*
65. *Patrimoine et Modernité, sous la dir. de Dominique Poulot, Paris:L'Harmattan, 1988*
66. Pinkus S. Kultūros paminklų apskaitą baigus , *Kultūros barai*, 1976, p.25
67. Šilinienė B. Olišauskas R, Pivoriūnienė E, Indriulaitis A., Istorijos ir kultūros paminklų sąrašo papildymas (1976-1981), *Muziejai ir paminklai*, 1983, Nr.5, p.23-29.
68. Nora P., La loi de mémoire, *Le Débat*, n°78, 1994, p. 187-191.
69. *Skulptūra 1975-1990*, Vilnius:Aidai, 1997
70. Science et conscience du patrimoine, Sous dir. de Pierre Nora, Paris
71. Šutinienė Irena, Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje, *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika, Švietimo studijų sąsiuvinys*, Nr.2, Vilnius, 1997, p.66-89.
72. Tunbridge John E., Ashworth Gregory J., *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*, Chichester: John Wiley and Sons, 1996
73. Yerushalmi Y.H., *Zakhor : histoire juive et mémoire*, Paris : La Découverte, 1991
74. .Богуславский М, *Культурные ценности в международном обороте*, Москва : Юрист, 2005